

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

SHARQ FILOLOGIYASI FAKULTETI

ERON-AG'ON FILOLOGIYASI KAFEDRASI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

MAVZU: Fors tilshunoslik terminologiyasida neologizmlar

Bajardi: 5120100 – “Filologiya va tillarni o‘qitish” ta’lim yo‘nalishi bitiruvchi kurs talabasi Umaraliyeva Zarnigor Ma’rufjon qizi

Ilmiy rahbar: “Eron-afg‘on filologiyasi” kafedrasi o‘qituvchisi Nishanbayeva A.

Ilmiy maslahatchi: “Eron-afg‘on filologiyasi” kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi Vohidov A.

Toshkent – 2018

Bitiruv malakaviy ishi himoyaga tavsiya etildi

“Sharq filologiyasi”
fakulteti dekani
f.f.d., dots. Omonov Q.

“Eron-afg‘on filologiyasi”
kafedrası mudiri v.b.
PhD Mirzaxmedova H.

“___” _____ 2018-yil

“___” _____ 2018-yil

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
I BOB. FORS TILIDAGI TILSHUNOSLIK TERMINLARLARINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI.....	10
1.1. Terminologiya haqida ma'lumot.....	10
1.2. Neologizm borasidagi qarashlar.....	12
1.3. Fors tilida tilshunoslik terminlarning XX asrgacha shakllanishi.....	18
1.4. Fors tilida tilshunoslik terminlarning XX asrdan keyingi rivoji.....	21
II BOB. FORS TILIDAGI TILSHUNOSLIK TERMINLARLARI NEOLOGIZMINING STRUKTUR VA SEMANTIK TAHLILI.....	27
2.1. Sodda terminlar.....	27
2.2. Yasama terminlar.....	30
2.3. Qo'shma terminlar.....	32
2.4. Birikma terminlar.....	32
XULOSA.....	42
FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI.....	44
ILOVALAR.....	46

KIRISH

Mamlakatimizda istiqlol sharofati bilan “Bugun O‘zbekiston xalqi ulug‘ ajdodlarning an’analarini, urf-odatlarini davom ettirib, taqdirini o‘z qo‘liga olib, qaddini rostlab, el-yurtimizda osoyishtalik, barqarorlikni, millatlararo ahillik va fuqarolar totuvligini avaylab-asrab, yangi tarixiy sharoitda o‘z kelajagini qurmoqda, milliy davlatchiliginin tiklamoqda”¹. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ta’kidlaganlaridek, “Bugun jahon hamjamiyatidan o‘ziga munosib o‘rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun, chet elliq sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o‘z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo‘qdir”².

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875 sonli “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori chet tili ta’limini rivojlantirish, o‘sib kelayotgan yosh avlodni zamon talablariga mos yetuk mutaxassis etib tayyorlash kabi ezgu maqsadlarga yo‘naltirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur qarorning ahamiyatli jihat shundaki, unda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida chet tilini uzluksiz o‘rganishni tashkil qilish, shuningdek, o‘qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o‘quv-uslubiy manbalar bilan ta’minalashni yanada takomillashtirish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish, o‘sib kelayotgan yosh avlodning chet tillariga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshirish va o‘z navbatida, chet tillarida erkin so‘zlashha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, shu bilan bir qatorda, ularning jahon sivilizatsiya yutuqlari hamda jahon axborot resurslaridan keng ko‘lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish ko‘zda tutildi.

¹ Karimov I.A. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati. –T.: “Sharq” nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririysi, 1993. –B.5.

² Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. –Тошкент., 1999. –Б.32.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ham bu siyosatni davom ettirgan holda “Biz bundan buyon ham ingliz tili va boshqa xorijiy tillarni chuqur o‘rgatish masalasiga ustuvor ahamiyat beramiz. Shu bilan birga, biz uchun zarur bo‘lgan mutaxassisliklar bo‘yicha ta’lim olish va kadrlar malakasini oshirish ishlarini keng ko‘lamda yo‘lga qo‘yamiz. Bu haqida so‘z yuritganda, aytish lozimki, biz ulug‘ bobolarimizning munosib davomchilari bo‘ladigan yetuk insonlarni tarbiyalash masalasiga, afsuski, yetarlicha ahamiyat bermadik. Holbuki, intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik ekani, nodir talant egalarini tarbiyalab bo‘lamda yetkazish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini unutishga haqimiz yo‘q. Rivojlangan mamlakatlar bugungi yuksak taraqqiyot darajasiga aynan shuning hisobidan yetgani – bu ham haqiqat”, ekanligini ta’kidlab o‘tdilar.

Shu maqsadda muhtaram Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev Namangan shahrida turli tillarga ixtisoslashgan Is’hoqxon Ibrat maktabini tashkil qildilar va joriy yilda bu maktab o‘z faoliyatini boshladi. Prezidentimiz o‘z nutqlarida “XIX asrda To‘raqo‘rg‘on zaminida tug‘ilib o‘sgan Ibrat domla arab, fors, rus, hind, urdu, ingliz va fransuz tillarini yaxshi bilgan. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida bo‘lib, Sharq va Yevropa ilm-fani, madaniyati va san’ati bilan yaqindan tanishgan, yurtimizga ilg‘or madaniyat va texnika yangiliklarini olib kirishga intilgan. Yosh avlod uchun juda keng imkoniyatlar eshigi ochildi desam mubolag‘a bo‘lmaydi. Har tomonlama keng imkoniyatlarga ega bo‘lgan bu maktab yoshlarni yanada ilmga intilishga, yanada shijoatkor bo‘lishga, sharq va g‘arb tillarini mukammal o‘rganishga, hali o‘rganilmagan manbalarni tadqiq qilishga, vatanimiz bayrog‘ini yanada yuqori cho‘qqilarga olib chiqishga undaydi”³, degan fikr bildiradilar.

Xulosa qilib aytganda Sh.M. Mirziyoyev quyidagicha ta’kidlaydilar: “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo

³ Mirziyoyev Sh. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasi. – T., 2017.

miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”⁴.

Tadqiqot ishining dolzarbliги. Ma’lumki, ilmiy-texnika inqilobi jamiyatimizning ishlab chiqaruvchi kuchlari va ular o‘rtasidagi munosabatlarga, ulardagи miqdor va sifat ko‘rinishlariga ta’sir qilibgina qolmay, balki u hayotimizning hamma sohalarida o‘zgartiruvchi faoliyat ko‘rsatmoqda. Binobarin, bu faollikning asosiy omili, avvalo, til hisoblanadi. Chunki hayot va jamiyatdagi har qanday o‘zgarishlar, dastlab, tilda va uning vositasida amalga oshadi. Har qanday milliy tilning lug‘at tarkibi, uning jami so‘z boyligi mazkur millatning butun tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan hodisadir. U doimo harakatda va o‘sishda bo‘ladi. Tilning rivojlanish samarasi esa, asosan ikki omilga, uning ichki va tashqi o‘sish manbalaridan qanday foydalana bilishga bog‘liq bo‘ladi. Xalqaro aloqalarning kegaya borishi, millatlar muvaffaqiyati va yutuqlarinig samimiyl umumlashuvi, ayniqsa, fan, madaniyat, sanoat, siyosat va xalq xo‘jaligi sohalarida ilg‘or tajriba almashuvlar, dunyoning turli burchaklaridan kelgan xabar va ma’lumotlarni har kim o‘z ona tilida qayta ishlab chiqishi kabi obyektiv va zaruriy omillar tillar rivojiga, ular lug‘at tarkibining tashqi manbalar hisobiga boyib borishiga barakali ta’sir qilmoqda.

Fors tilini chuqur o‘rganish va uni o‘rgatish jarayonida, tilshunoslik sohasida tadqiqotlar olib borish maqsadida tilshunoslik terminlaridagi neologizmlar, fors tilining o‘zida yasalgan yangi so‘z va iboralarni, Eronda xalqning nutq jarayonida neologizmlardan qay darajada foydalanishi, mazkur neologizmlarning qay usulda yasalyotganini tahlil qilish dolzarbdir.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Ushbu tadqiqot mavzusi bo‘yicha maxsus ish bo‘limganligi tufayli bir qator boshqa tillardagi tilshunoslik hamda terminologiya sohasida yozilgan ilmiy tadqiqotlar o‘rganib chiqildi.

⁴ Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini bиргаликда барпо etamiz. –Toshkent: “O‘zbekiston”, 2016. –B. 14.

Tahlil jarayonidagi nazariy bilimlarni egallashda A. Quronbekov⁵, L.S. Peysikov⁶, Y.A. Rubinchik⁷, O.M. Sotova⁸, H. Mirzaxmedova⁹, Z. Mirahmedova¹⁰ tadqiqotlaridan foydalanildi.

Tadqiqot ishining maqsadi. Fors tilidagi tilshunoslik terminlari hamda ularning neologizmlarini manbalar asosida o‘rganish, ularni struktur tahlil qilish va ularning shakllanish bosqichlarini tasnif qilishni maqsad qilib oldik.

Tadqiqot ishining vazifalari. Ushbu ilmiy ishimizga yuqorida ko‘zlangan maqsadga muvofiq bir qator aniq vazifalar qo‘yilgan:

- terminologiya va neologizm bilan bog‘liq olimlar tomonidan bildirilgan ilmiy-nazariy qarashlarni atroflicha o‘rganish;
- fors tilidagi tilshunoslik terminlarining shakllanish bosqichlarini o‘rganish;
- mavzuga doir terminlar bilan tanishish va ularni manbalar asosida to‘plash;
- to‘plangan terminlarning neologizmlarini struktur va semantik tahlil qilish;
- to‘plangan terminlarni forsiy manbalar (ilmiy maqola va internet saytlari)dan olingan misollar asosida tahlil qilish;
- olib borilgan tahlil natijalariga ko‘ra ilmiy xulosalar berish.

Tadqiqot ishining manbai. Ushbu ishimizni yoritish uchun manba sifatida Ya. Samare¹¹, H.A. Givi¹², T. Mirzoyi¹³, R. Yosemi va J. O‘mol¹⁴,

⁵ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –Toshkent, 2009.

⁶ Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. –Москва, 1975.

⁷ Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. –М., 2001.

⁸ Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Дисс.к.ф.н. –Москва, 2008.

⁹ Мирзахмедова Х. Форс тили транспорт терминларининг структур қатламлари ва ясалиш усууллари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. –Т., 2017

¹⁰ Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomik terminologiyasi: Filol.f.n...dissertatsiyasi. –T.,1994

¹¹ دکتر یداشه ثمره. آوشناسی زبان فارسی. تهران، 1364.

¹² دکتر حسن احمدی گبوی. دستور زبان فارسی. تهران، 1374.

¹³ تجھعلى میرزا بی. فرهنگ اصطلاحات دستور زبان فارسی. تهران، 1378.

¹⁴ جلال عمايى، رشيد ياسمى. دستور زبان فارسی. تهران، 1373.

A.S. Xayompur¹⁵ ning grammatika kitoblari, A. Quronbekov¹⁶ lug‘ati, “Fors tili va adabiyoti akademiyasi”ning daftarlari¹⁷ manba sifatida olindi.

Tadqiqot metodi. Bu ishimizda tilshunoslikdagi analitik (ajratib olish), kompleks tavsiflash, struktur tahlil, statistik tahlil hamda tarixiy-qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot ishining obyekti va predmeti. Ishning obyekti sifatida fors tilidagi tilshunoslik terminlar va ularning neologizmi olindi. Tadqiqot ishining predmeti fors tilidagi tilshunoslik terminlari va ularning neologizimini struktur-semantik tahlilidan iborat.

Ishning ilmiy va amaliy ahamiyati. Ushbu tadqiqot ishidan neolgizmlar lug‘atini tuzishda va neologizmlarning ma’nosini ochib berishda qo’llanilishi mumkin. Shuningdek, bu ilmiy ish ta’lim sohasidagi aloqalarni rivojlantirishda hamda keyinchalik ushbu mavzuga qo‘l uruvchilar uchun asos vazifasini o’tab beradi.

Tadqiqot ishining tuzilishi. Ushbu ishimizning mazmuni quyidagilarda jamlangan. Bular: kirish, ikki bob, xulosa, foydalanilgan adabiyot va manbalar ro‘yxati hamda ilovalar.

Kirish qismi ishning dolzarbligi, mavzuning o‘rganilganlik darajasi, ishning maqsadi va vazifalari, manbai, tadqiqot metodi, obyekti, predmeti va ilmiy-amaliy ahamiyatini o‘z ichiga qamrab oladi.

Tadqiqot ishining asosiy qismida shu kungacha fors tilida tilshunoslik terminlarining shakllanishi va ularning neologizmi Eron til va adabiyot akademiyasi ilgari surgan g‘oya va fikrlarga asoslanib tahlil etildi.

Xulosada esa olib borilgan tahlil natijalariga ko‘ra yakuniy xulosalar chiqarildi.

¹⁵ دکتر عبدالرسول خیامپور. دستور زبان فارسی. تهران، 1372.

¹⁶ Куронбеков А. Форсча-ўзбекча ва ўзбекча-форсча тилшунослик терминлари лугати. –Т., 2015.

¹⁷ Akademiya tomonidan yangi taklif qilingan terminlar kitobcha shaklida nashr etilgan bo‘lib, ishda uning electron shaklidan (<http://www.persianacademy.ir/fa/name.aspx>) va (<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx> saytlaridan) foydalanildi.

Tadqiqot so‘ngida bitiruv malakaviy ishni bajarishda foydalanilgan va o‘rganib chiqilgan adabiyotlar, ensiklopediya va lug‘atlar, internet saytlari ro‘yxati keltirildi.

I BOB. FORS TILIDAGI TILSHUNOSLIK TERMINLARNING

SHAKLLANISH BOSQICHLARI

1.1. Terminologiya

Terminologiyaga oid masalalar tilshunoslikda nazariy jihatdan ancha o‘rganilganiga qaramay, uning ta’rifi, terminlar va termin bo‘lmagan so‘zлarning o‘zaro farqlanuvchi belgilari, terminlarning tarkibi singari masalalari haqida bir muncha bahslar mavjud. Jumladan birgina “termin” tushunchasining o‘zi ko‘plab ta’riflarga ega bo‘lib, ularda terminning xususiyatlari turlicha belgilanadi. Ba’zi tadqiqotchilar terminning nominativligi (atash, nomlash xususiyati)ni birinchi o‘ringa qo‘yadi: “Termin sifatida namoyon bo‘luvchi so‘zning alohida, maxsus vazifasi atashdir”.

Eronshunos olima H. Mirzaxmedova keltirishicha, ko‘philik tilshunoslari shuni to‘la asos bilan qayd etadilarki, termin, eng avvalo, tilning leksik sistemasi va eng huquqli a’zosi hisoblanadi; u bir ma’noli bo‘lishi hamda fan, texnika va madaniyatning u yoki bu sohasidagi muayyan tushunchani aniq ifoda etishi zarur. Terminologik sistemalar yagona lisoniy sistema doirasida yuzaga keladi va rivojlanadi hamda uning umumiyligi qonuniyatlariga bo‘ysunadi. Termin bilan so‘z o‘rtasida o‘tib bo‘lmash chegara yo‘q, ular o‘rtasida “shaklan ham, mazmunan ham” jiddiy bir tafovut yo‘q, aslida termin ham so‘zdir, faqat “so‘zning maxsus, alohida turidir”¹⁸.

Shunday qilib termin oddiy so‘z bo‘lib, “tilga aloqador biron-bir hodisa unga begona emas”. Biroq, shu bilan birga, “terminlar alohida vazifa bajaruvchi so‘zlardir”. Ular maxsus belgilarga ega bo‘ladi. Bu, birinchi navbatda, terminning oddiy so‘zga nisbatan o‘ta tor ma’noga ega ekanligi, ma’no chegaralarining ancha aniq va ravshanligi bilan izohlanadi. Sinonimiya, ayniqsa, ko‘p ma’nolilikning

¹⁸ Мирзахмедова Х. Форс тили транспорт терминларининг структур катламлари ва ясалиш усууллари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. –Т., 2017.-Б.14

bo‘lmasligi hamda bir ma’nolilikka intilish terminning o‘ziga xos xususiyatlaridan sanaladi.

Z. Mirahmedova o‘z tadqiqotida ta’kidlashicha, “Termin” tushunchasiga yuklangan mazmun quyidagi belgilarga asoslanishi kerakki, bu termini umumistemoldagi so‘zdan farqlash uchun yetarlidir: 1) termin-umumadabiy tilining muhim leksik qatlamlaridan biri bo‘lmish fan, texnika, ishlab chiqarish, kasb-hunarlargalarni ifodalovchi maxsus lug‘aviy birlikdir; 2) termin maxsus narsa ashyo yoki mavhum tushunchaning o‘ziga xos nomidir; 3) termin uchun muayyan ta’rif zarur, bu ta’rif tegishli tushuncha mazmunini aniqroq ifodalashga, tushunchalarning birini ikkinchisidan chegaralab ajratishga, ayni mahalda, ma’llum tushunchani muayyan tasnifiy qatorga joylashtirishga imkon yaratuvchi belgilarni ravshanroq ko‘rstishga yordam beradi”¹⁹.

Terminologik sistemalar fan taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlanib boradi. Umumistemoldagi so‘zlardan farqli ravishda terminlarning qo‘llanishi ma’lum nazorat ostida bo‘ladi.

“Terminlar paydo bo‘lib qolmaydi”, aksincha, ularning zaruriyati anglangani holda, “o‘ylab topiladi”, “ijod qilinadi”²⁰. Shuningdek, oddiy so‘zdan farqli ravishda terminning ma’nosini konteksga bog‘liq bo‘lmaydi, maxsus so‘z-termin o‘z terminologik ma’nosida va o‘z “terminologik maydoni”²¹da qo‘llanar ekan, uning ayni ma’nosini saqlanib qolaveradi.

Terminning tuzilishiga ko‘ra, ya’ni uni necha qismidan iborat bo‘lishi – ixcham yoki noixchamligi ham bahstalab masalalardan bo‘lib, bu hodisaning ijobiyy yoki salbiy ekanligi haqida aniq bir fikr aytilmagan.

Ma’lumki, terminga qo‘yilgan, lekin amalda har doim ham erishib bo‘lmaydigan talablardan biri uning ixchamligidir. Hatto, terminning dastlabki ta’riflarida ham termin yakka so‘z sifatida, shunda ham, asosan, ot turkumiga mansub so‘z sifatida qaralgan. Keyingi yillarda qator mualliflar tomonidan

¹⁹ Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomik terminologiyasi: Filol.f.n...dissertatsiyasi. –T.,1994. –B.10

²⁰ O‘sha asar. –B.10.

²¹ O‘sha asar. –B.10.

terminga berilgan ta’riflarda uning muayyan fan sohasiga oid tushunchalarning ifodasi bo‘lgan so‘z va so‘z birikmasi ekanligi uqtiriladi.

Shunday qilib termin ma’lum sohaga tegishli so‘zlar majmui hisoblanadi. Bu kabi terminlar barcha tillarda bir xil tushunchaga ega bo‘lib, bunda aynan shu sohada ishlovchilar uchun qulayliklar yaratish nazarda tutilgan. Shuningdek, terminlar oddiy bo‘lib, narsa, buyum va tushunchani ifodalovchi so‘zlardir. Bu kabi terminlar ilm-fan yutuqlari natijasida yuzaga keladi va yangi tushunchani ifodalaydi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, termin har bir davrda yuzaga keluvchi hamda yangi voqea va hodisalarini ifodalovchi so‘zdir. Terminlar vaqt o‘tishi bilan xalq ongiga singib boradi va uning o‘rnini esa neologizmlar egallaydi.

2.1. Neologizm borasidagi qarashlar

Yangilik bo‘yog‘i bor leksemaga neologizm deyiladi. Neologizm tilga umuman mansub bo‘lishi yoki yakka shaxs nutqiga xos bo‘lishi mumkin.

Neologizm so‘z yoki so‘zning qayta nomlanishi bo‘lib, yangi narsa yoki yangi konsepsiyaning ma’nosini ifodalaydi²².

Ayrim olimlar neologizm tushunchasiga o‘z ta’riflarini keltirganlar. Bulardan biri A.A. Bragina²³ ta’kidlashicha, neologizm nafaqat so‘z, balki ilgari mavjud bo‘lmagan yangi voqea va hodisadir va ko‘pincha biz eski so‘zlarni yangilangan variantlarini uchratamiz. T.V. Jerebilo²⁴ quyidagicha ta’rif bergan: “Neologizm yangi so‘z yoki yangi mazmun va mavjud bo‘lgan so‘zning yangi shakli”. Keng ma’noda neologizm derivatsion, leksik, fonetik, morfologik va sintaktik bo‘lishi mumkin. Tor ma’noda esa lug‘aviy yoki semantikdir. Yuqorida keltirilgan fikrlarga ko‘ra, neologizm tushunchasiga ikki xil yondashuv mavjud ekanligini ko‘rshimiz mumkin. Tor ma’noda neologizm – yangilik bo‘yog‘ini yo‘qotmagan mutlaqo yangi so‘zdir. Lekin ko‘p tilshunoslar bu fikrga qo‘silmaydilar. Ularning

²² *Qarang*: Циньсян В. Русские неологизмы – универсальные способы образования, семантика, особенности функционирования. –Санкт-Петербург, 2016. –С.15.

²³ *Qarang*: О‘sha asar. –С.19.

²⁴ *Qarang*: О‘sha asar. –С.21.

ta'kidlashicha ko‘p so‘zlar neologizm bo‘lib qolmaydi. So‘z faollikni boshlagandan so‘ng, u o‘zini yangillik bo‘yog‘ini yo‘qotadi. Shu o‘rinda N.Z. Kotelova²⁵ “ko‘p so‘zlar tezda o‘zlashtirilgandan so‘ng, u yangi so‘z hisoblanmaydi” deb hisoblaydi.

Neologizmning asosiy belgisi sifatida R.A. Budagov²⁶ shunday deydi: “Neologizm tilda birinchi paydo bo‘ladi va ma’lum paytgacha til tizimida ishlatilmaydi”.

E. Fischer neologizm tushunchasiga quyidagicha ta’rif bergan: “Neologizm maxsus vaziyatlar uchun ixtiro qilingan va bir jamoa a’zolari uchun yangi hisoblanuvchi so‘zdir. Maxsus vaziyatlar uchun ixtiro qilingan so‘z bu- o‘ylab topilgan va yangiligiga ishongan nutq egalari foydalanadigan so‘zdir. Agar so‘zlovchi oldin eshitgan va foydalangan bo‘lsa, u yangilagini yo‘qotadi”. Alegeo esa “Neologizm bu – umumiylug‘atlarda kiritilishi mumkin bo‘lgan, talab va ehtijojlarni qondiradigan so‘zdir, ammo bunday lug‘at hali yozilmagan”²⁷.

D.E. Rozental va M.A. Telenkovalar neologizmni shunday tushuntiradilar: “Neologizm (grekcha *neos* – yangi + *logos* – so‘z, tushuncha). Yangi predmet yoki yangi tushunchani ifodalash uchun yaratilgan so‘z yoki nutq iborasi. So‘z keng qo‘llanish doirasiga kirgach, neologizm bo‘lmay qoladi. Biror adabiy asar muallifi tomonidan ma’lum stilistik maqsad bilan yaratilgan, lekin keng tarqalish imkoniyatiga ega bo‘lmagan, tilning lug‘at tarkibiga kirmagan so‘z neologizm”²⁸.

Neologizmning ikki turi mavjud bo‘lib, birinchisi *umumtil neologizmi* deb, ikkinchisi *individual nutq neologizmi* deb yuritiladi. Leksemada asosan umumtil neologizmi o‘rganiladi. Individual nutq neologizmi uslubga xos hodisa deb qaraladi. Har qanday neologizm dastlab individual nutqda yuzaga keladi. Bunday neologizm ko‘pchilik tomonidan tan olinsa, tilning taraqqiyot qonunlariga mos holda hosil qilingan bo‘lsa va tilda ma’lum ma’noni anglatish uchun zarur deb

²⁵ *Qarang*: Paul C. Exploiting linguistic knowledge to infer properties of neologisms. –University of Toronto. 2010. –P.4.

²⁶ *Qarang*: O‘sha asar. –P.5.

²⁷ *Qarang*: O‘sha asar. 2010. –P.2.

²⁸ Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь–справочник лингвистических терминов. –М.: Просвещение. 1976. –С. 197.

qaralsa, shundagina umumtil neologizmiga aylanadi, yakka nutq doirasida chiqadi. Agar bunday talablarga javob bermasa, individual nutq doirasida qolib ketadi. Umumtil neologizmi tilda ma'lum vaqt ishlatilganidan so'ng yangilik bo'yog'ini yo'qotadi va ko'pincha odatdagi, zamonaviy leksemaga aylanib ketadi. A. Arjanov²⁹ shunday deydi: "Yangi so'zlarning ikki tipi bor: *neologizm* va *egologizmlar*. Ular orasidagi farq anchagini. Klassik neologizmlar shu bilan xarakterlanadiki, ular tezda umumxalq mulkiga aylanadi, turli matnlarga osongina singishib ketadi va lug'atlar ularni tezda to'la huquqli so'zlar qatorida ro'yxatga kiritadi. Egologizmlar – boshqa masala ("ego" – men; bu termin so'z yasalishining subhektiv xarakterga ega ekanligini ta'kidlaydi). Ular faqat o'z matnlaridagina yashaydilar".

Sh. Rahmatullayev³⁰ keltirishicha, neologizm ikki xil talabga ko'ra paydo bo'ladi:

1. Yangi voqelikning yangi nomi sifatida. Bunda neologizm o'zi anglatayotgan voqelikning yagona nomi bo'ladi, nominativ vazifani o'taydi.
2. Nomlangan voqelikning yangi nomi bo'ladi. Haqiqiy neologizm asli shu. Bunda o'zigacha nomlangan voqelikni yangidan nomlaydi, natijada sinonimiya tug'iladi.

Shuningdek, Sh. Rahmatullayev³¹ leksik neologizmni o'z mohiyatiga ko'ra ikki guruhga ajratadi:

- a) Leksema yaxlitligicha neologizm bo'ladi; buni neologizm-leksema deb nomlash mumkin.
- b) Leksema emas, balki uning sememalaridan biri neologizm bo'ladi: buni neologizm-semema deb nomlash mumkin.

Neologiz-leksema bilan neologizm-semema asli bir hodisa, chunki har ikkisi leksik ma'noga asoslanadi: birinchisi yangi monosemem (bir ma'noli) leksema bo'ladi, ikkinchisi esa polisemem (ko'p ma'noli) leksema bo'ladi. Shunga ko'ra

²⁹ Аржанов А. Закон есть закон // Журналист, №3. –М., 1968. –С.20.

³⁰ Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Т., 2006. –Б. 93.

³¹ O'sha asar. –Б. 93.

neologizmning bu turlarini “leksik neologizm”, “semantik neologizm” deb nomlash to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Rahmatullayev o‘zining “ hozirgi o‘zbek adabiy tili” asarida keltirishicha tilda neologizmlarning quyidagi turlari kuzatiladi:

- Instabilli (o‘zgaruvchan) – yangi ma’noli, birgina madaniyat vakillari tomonidan tor ma’noda qo‘llanilgan neologizmdir.

- Diffusi (tarqalgan) – jamiyat tomonidan ishlatiladigan ammo hali lingvistik jihatdan qabul qilinmagan neologizmdir.

- Stabilli (turg‘un) – barcha taniydigan, foydalanadigan va davomiylikka ega neologizmlar.

Shuningdek Rahmatullayev neologizmalarning quyidagi ko‘rinishlari mavjud ekanligini aytadi. Bular quyidagilardan iborat.

- Scientific (ilmiy) – ilm-fanda yaratilgan yangi termin yoki qoidalarga tasnif berish uchun yaratilgan so‘zlar guruhi.

- Technologici (texnologik) – yangi texnika va texnologiyaning paydo bo‘lishi bilan iste’molga kiritilgan so‘zlar jamlanmasi.

- Politici (siyosiy) - siyosatga va iqtisodga kiritilgan yangi termin va buyuruqlarni ifodalashda keng qo‘llaniladigan so‘zlar.

- Popolare (keng tarqalgan) – ommaviy axborot vositalari orqali tarqalgan.

Tilshunoslikda ba’zi olimlar neologizm va okkazionalizmni bir tushuncha sifatida ko‘rsatsalar, boshqalar ularning farqli ekanligini ta’kidlaydi.

Okkazional so‘zlar so‘zlovchi yoki ijodkorlar tomonidan o‘z fikr va maqsadini o‘ziga xos tarzda va aniq ifodalash, o‘zlari tasvirlayotgan biror shaxs, narsa, obyekt, voqeа-hodisalarni barcha qirralari bilan namoyon etish hamda ularga nisbatan bo‘lgan o‘z munosabati, ya’ni his-tuyg‘ularini yorqin ifodalash maqsadida yaratiladi va qo‘llanadi. Okkazionalizmlar tasvir obyektini tavsiflashda tildagi imkoniyatlar nutq egasini qanoatlantira olmaganda yaratiladi³².

³² Мўминов С. Окказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли. Филол.фанлари номзоди....дис. –Т., 1990. –Б.32

Okkazionalizmlar bir marta qo‘llanishi va o‘ta ta’sirchanligi, obraz yaratishda nihoyatda qulayligi bilan til birliklaridan farqlanib turadi. Okkazional so‘zlarning o‘ziga xos vazifalari, xususiyatlari mavjud. Okkazional so‘zlar haqida o‘zbek tilshunosligida anchagina fikrlar bildirilgan. Ayniqsa, S.Toshalievning o‘zbek tilida okkazional so‘zlarning yasalishiga oid izlanishlari diqqatga molikdir³³. A. Hojiyev³⁴ keltirishicha, “Okkazionalizm produktiv bo‘lmagan qolip asosida yasalgan, faqat shu matnning o‘zida qo‘llangan so‘z, individual uslub neologizmi. Masalan, *muzqaymoq (morojnyi)* kabi”. Rus tilshunosligida “okkazional so‘z” termini ilk bor N.I. Feldman tomonidan qo‘llanilgan. U bu so‘zni quyidagicha ta’riflaydi: “Okkazional so‘zlar so‘z yasalishining mahsuldar tiplariga ko‘ra yuzaga keladi va ularning ma’nolari matnda motivlashadi va izohlanadi”³⁵.

G. Paul ham bu terminni ilk bor qo‘llaganlar qatorida turadi va “okkazional so‘z”ni uzual ma’noning zidini anglatuvchi termin sifatida ishlataladi³⁶.

Okkazional so‘zlar bo‘yicha qator tadqiqotlar muallifi Er.Xanpira shunday yozadi: “Neologizm” termini juda eskidir. Adabiyotlarda hozirgacha “neologizm” termini mavjud bo‘lib, o‘rta maktabda ham faqat shu termin tan olingan. Yangi so‘zlarning hosil bo‘lishi bilan bog‘liq ko‘p qirrali muammoni yoritish uchun bu birgina terminning o‘zi yetarli emas”³⁷. Olim boshqa bir maqolasida okkazional so‘zlarni tasodifiy so‘zlar (“случайные слова”) sifatida talqin qiladi³⁸.

Mavjud ilmiy adabiyotlami o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, okkazionalizm paydo bo‘lish xususiyati, neologizm ifodalaydigan tushunchasiga ko‘ra ma’lum ma’noda aloqadorlikka egadek tuyuladi. Lekin bu lisoniy hodisalar bir-biridan farq qiladi.

³³ Тошалиева С.И. Ўзбек тилида окказионал сўз ясалиши : Филол. фан. номзоди ... дис. –Т., 1998.

³⁴ Хожиев А. Лингвистик терминлариниг изохли лугати. –Т., 1985. –Б.63

³⁵ Фельдмен Н.И. Окказиональные слова и лексикография. // Вопросы языкоznания, №4, 1957. –С. 66.

³⁶ Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд. иностр. литературы, 1960. –С. 93-127.

³⁷ Ханпира Эр. Смысловая структура окказионального слова // Русский язык в школе, №6, 1966. –С. 30.

³⁸ Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка. - М.: Наука, 1966. - С. 155.

Yangi so‘z (neologizm) va okkazionalizmning o‘zaro munosabati hamda farqini quyidagi to‘rt mezon asosida tahlil qilish mumkin³⁹:

1. Muallifning (yaratuvchining) bor yoki yo‘qligi. Okkazional so‘zlarning muhim belgilaridan biri uning biror muallifga taalluqliligidir.
2. So‘zning yangilik o‘lchovi muhim, lekin barcha yangi so‘zlar uchun absolyut va majburiy emas. Mazkur o‘lchov hozirgi zamon yangi so‘zlari, so‘zning yangiligi sezilib turadigan dolzarb (faol) yangi so‘zlar uchungina majburiydir.
3. Yangi va okkazional so‘zlar til lug‘at tarkibiga kirish yoki kirmaslik mezoni jihatidan ham juda turlichadir. Okkazionallik maqomidan ajralgan (yoki bunday maqomga umuman ega bo‘lmagan) taqdirdagina yuzaga kelgan so‘z yangi so‘z deb atalishi mumkin.
4. So‘zning paydo bo‘lishidagi tarixiy vaqt omili neologizm tushunchasini ta’riflashda asosiy belgilardan biri hisoblanadi.

Neologizmlar har doim ham xalq nutqiga singib ketavermaydi. Masalan o‘zbek tilshunoslari ham chetdan kirib kelgan so‘zlarni almashtirish siyosatini olib borishgan biroq, bu ishlar o‘z samarasini topmadi. Misol qilib aytishimiz mumkinki, “aeroport” so‘zi o‘rniga “tayyoragoh” so‘zini kiritishdi, ammo nutq jarayoniga singishi sust bo‘lganligi hamda xalq tomonidan qabul qilinmaganligi tufayli bu so‘z o‘rnini saqlab qolmadi. Bu kabi muommolar Eron tilshunosligida ham kuzatildi. Biroq olib borilgan jiddiy ishlar natijasida 3-Akademiya tomonidan ko‘p so‘zlarning neologizmlari qabul qilindi. Xususan, tilshunoslik sohasida ham ko‘pgina ishlar olib borildi.

Shunday qilib, neologizmlar biror-bir soha (fan, texnika, san’at va h.k.)ga tegishli muayyan tushuncha yoki maxsus narsani aniq ifoda etadigan so‘z yoki so‘z birikmasidir. Neologizmlarga qo‘yiladigan talab – ular bitta ma’noli bo‘lishi kerak. Tilning lug‘aviy majmuasida ular alohida bir salmoqli qatlampi tashkil qiladilar. Bunday so‘zlar jamiyat tomonidan yasalishi, tartibga solinishi va o‘zgartirilishi mumkin bo‘lgan yagona qatlamdir. Shuning uchun deyarli hamma tillarda neologizmlar ishlab chiqilishiga alohida e’tibor qaratiladi. Sohaviy neologizmlarni tayyorlash yoki ularni me’yorlashtirish uchun tilshunoslar va o‘scha sohadagi

³⁹ Ўзбек тили лексикологияси. — Т.: Фан, 1981. — Б.152.

mutaxassislardan tashkil topgan ishchi guruhlar, qo‘mitalar tashkil qilinadi. Demak, neologizm ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotga doir turli qatlamlarga mansub bo‘lgan tushunchalarni ifodalovchi, muayyan guruh kishilari orasida bir ma’nolarda ishlatiladigan lisoniy birliklardir. Okkazional so‘zlar tilning vaqt jihatiga daxldor emas, ya’ni uni paydo bo‘lgan vaqtidan qat’i nazar, na yangi so‘z, na barqaror so‘z deb atab bo‘lmaydi. Okkazional so‘zlar yozma matnlarda muhrlanib qolishi mumkin, ammo u og‘zaki nutqda tug‘ilganida nutqiy jarayon tugashi bilan yashashdan mahrum bo‘ladi.

1.3. Fors tilida tilshunoslik terminlarining XX asrgacha shakllanishi

Bilamizki, fors tilining XX asrgacha bo‘lgan shakllanishida asosan arabiy o‘zlashmalarning o‘rni kattadir. Fors tili o‘zining manbalariga asosan 25 asrlik tarixida o‘zga tillar bilan chambarchas aloqada bo‘lgan va bu davrda fors tiliga u bilan yaqindan aloqada bo‘lgan tillar bilan aloqasi undagi mavjud o‘zlashmalarning borligi bilan izohlanadi. Arab istilosidan keyin arab tili juda uzoq muddat musulmon davlatlariga ta’sir ko‘rsftgan. Arab tilidan o‘zlashmalar din, tasavvuf, she’riyat, ilm-fan va madaniy aloqalar orqali kirib kelgan. Hozirda mavjud o‘zlashmalarning ko‘pchiligi ancha ilgari shakllanib bo‘lgan. Ya’ni arab tilidan o‘zlashmalar uzoq yillar oldin fors tiliga kirib kelishni boshlagan. Bu esa tilda bir qancha o‘zgarishlar sodir bo‘lgani bilan ifodalandi.

Fekri Ershod va Mehrobi⁴⁰ o‘rta fors tilining rivojlanishi haqida quyidagi fikrlarni keltirib ketadi.

- 1) o‘rta fors tili fonetik tizimi, eski fors tili fonetikasiga asoslangan bo‘lib, bu ikki tizim orqali yangi fors tili fonetikasini o‘rganish osonlashadi.
- 2) Bu taqqoslash orqali fors tili fonetik tizmlarini har bir bosqichda qanday o‘zgarishlarga uchraganini ko‘rishimiz mumkin.
- 3) Fonetik o‘zgarishlar va morfologik tugallanish sababli o‘rta forscha so‘zlar qisqartirildi.

⁴⁰ *Qarang*: Ahmad K. Neologisms, Nonces and Word Formation. –University of Surrey, 2000. –P.25.

- 4) O'rta fors tili tizimida otlar va olmoshlarning jinsi bo'lмаган.
- 5) Predloglar esa sintaksisiga qo'shilган.
- 6) Fe'llar sistemasida murakkab fe'llar soddalashtirilgan.

Ularning ta'kidlashicha, arablar istilosidan so'ng forslar islomni qabul qildi va arabcha so'zlar tez kirib kela boshladi. Shuningdek fors alifbosi ham arab alifbosiga asoslangan edi. Lekin bu ikki til grammatik lug'at jihatidan bir biridan farq qilardi. Shunga qaramay forslar o'z ma'ruzalarida arabcha so'zlardan foydalana boshlashdi.

M. Bahor⁴¹ keltirilishicha, arab tilidan o'zlashmalar klassik dariy-porsiy tili davridan boshlanadi. Bu borada turli qarashlar mavjud. Masalan, "hozirgi zamon fors tilining mukammal lug'atlaridan Ali Akbar Nafisiyning "Farnudsar" lug'atida 158431 lug'at birligi ro'yxatga olingan, shu jumladan 99522 lug'at birligi (63%) arab tiliga oid so'zlarni tashkil qiladi". L.S. Peysikovning aytishicha, arabiylar o'zlashmalar XV-XVI asrlarda juda katta miqdorini tashkil etgan va foizlarda hisoblanganda 70-80% ni tashkil etgan⁴². A. Quronbekov tomonidan X. Dehlaviy "Xamsa"sining "Oinai Islandariy" dostoni bo'yicha tuzilgan konkordans va chastotali lug'atda shu ma'lum bo'ladiki, arabiylar o'zlashmalar umumiyligi so'zlikda 32.6%ni tashkil etdi⁴³.

M. Bahorning "Sabkšenāsi" asarida o'rta asrdagi boshqa manbalarda 5 dan 30 % gacha arab tilidan o'zlashmalar mavjudligi haqida xabar beradi⁴⁴. Bundan kelib chiqqan holda shuni xulosa qilish mumkinki, arabiylar o'zlashmalarning asosan katta qismi diniy, ilmiy va madaniy aloqalar orqali kirib kelgan. She'riyat va xalq og'zaki tili bundan biroz mustasno deyishimiz mumkin. Chunki bu sohalarda har doim adabiy tildan ko'ra ona tiliga moyillik sezilib turgan. XX asrga bo'lgan arabiylar o'zlashmalarning ba'zi qismlari keyinchalik ham fors tili tarkibida qolib, fors tilining lug'at fondiga singib ketgan. Ma'nolari kengayib fors tilida arab tilida

⁴¹ *Qarang*: Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.37

⁴² Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.43.

⁴³ O'sha asar. –B.44.

⁴⁴ O'sha asar. –B.39-44.

bo‘limgan ma’nolarni bildirgan. Shu sababdan ham, bu sohadagi terminlarning ko‘pi arab tilidan o‘zlashganligi fikrimiz dalili hisoblanadi.

Tilshunoslik sohasiga ham arab tilidan terminlarning kirib kelishi o‘sha davr ehtiyoji bo‘lgan. E’tiborimizni quyidagi misolga qaratsak, birgina jumlada tilshunoslikka oid nechta arabiya termin uchraganini kuzatish mumkin:

قید کلمه یا گروه کلمه‌ها یا جمله‌ای است که فعل یا صفت یا قید دیگر یا جمله‌ای را به چیزی از قبیل "زمان"، "کیفیت"، "مکان"، "مقدار" و جز آن مقيّد می‌کند.

(تجعلی میرزایی. فرهنگ اصطلاحات دستور زبان فارسی. تهران. 1374. ص. 188.)

yeyd kalame yā goruh-e kalamehā yā jomlei ast ke fe'l yā sefat yā yeyd-e digar yā jomlei rā be čizi az yabil-e “zamān”, “keyfiyat”, “makān”, “meydār” va joz-e ān moyayyed mikonad.

“Ravish shunday so‘z yo so‘zlar guruhi yoki gapki, fe'l yo sifat yo boshqa ravish yoki bir jumlani “zamon”, “sifat”, “joy”, “miqdor” va shu kabilardan biriga bog‘laydi”.

Yana bir misol:

صفت بیانی- صفتی است که چگونگی و خصوصیات اسم را مانند رنگ، قد، جنس، شکل، وضع، حجم، اندازه، مقدار و ارزش و جز آن را بسازند.

Sefat-e bayāni – sefati ast ke čegunegi va xosusiyāt-e esm rā mānand-e rang, yad, jens, šekl, vaz’, hajm, andāze, meydār va arzeš va joz-e ān rā besāzand.

“Aniqlovchi bu ismning rangi, bo‘yi, jinsi, shakli, holati, hajmi, o‘lchami, miqdori, qiymati va shu kabi xususiyatlari va holatini bildirib keladigan sifatdir.

Ko‘rinib turganidek, tilshunoslikda hodisani bildirish uchun arabiya terminlardan foydalanimoqda.

1.4. Fors tilida tilshunoslik terminlarining XX asrdan keying rivoji

Fors tili lug‘at fondining XX asrdan keying rivoji o‘z-o‘zidan Eron akademiyasi bilan bog‘liq. XX asrgacha arabiy o‘zlashmalarining ta’siri kuchli bo‘lgan bo‘lsa, undan keyin, yangi so‘zlar, eski so‘zlarning yangi ma’no belgilari, yangi o‘zlashmalar va yasama so‘zlarning selday oqib kelishi kuzatilmogda. Bu so‘zlarning barchasi “neologozm” (neo – yangi, logos – so‘z) termini bilan ifodalanadi⁴⁵. Faqatgina arab tilidan emas, balki, Yevropa tillari va boshqa tillardan ham so‘zlar fors tiliga shiddat bilan oqib kela boshlagan. Yevropadagi ilm-fan inqilobining gurkirab rivojlanishi hamda Erondagi milliy ozodlik va demokratlashtirish harakatlari fors tiliga ko‘plab yangi tushuncha va o‘zlashmalarining kirib kelishiga sabab bo‘ldi. Bir necha asrlardan beri she’riyat va adabiyot tili hisoblangan adabiy til endilikda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy sohalarda ilm-fan yutuqlarini yoritadigan ilmiy uslub vazifasini ham bajarishga to‘g‘ri keldi. Albatta, bunday vaziyatda, yuksak rivojlangan mamlakatlarning siyosiy-ijtimoiy va ilmiy terminlari tilga kirib kela boshladи. Bu esa mamlakat ziyolilarining noroziligiga sabab bo‘ldi. Endilikda Eron tilshunoslari oldida ikkita og‘ir muommoni hal qilish vazifasi turardi: yo internatsional tilshunoslik terminlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri qabul qilish yoki bu terminlarni fors tilidagi muqobilini topib o‘girish. Bir guruh Eron tilshunos ziyolilari internatsional tilshunoslik terminlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri qabul qilish tarafdori bo‘lsa, ikkinchi bir guruh esa ularni fors tilidagi muqobilini ishlab chiqish qarashlarini oldinga surdilar. Natijada fors tilidagi tilshunoslik terminlarining turli-tuman variantlari paydo bo‘ldi. Bu tilshunoslik sohasidagi so‘zlarni tushunish va ishlatishni qiyinlashtirdi. Bu sharoitda davlat mavjud holatning oldini olish va kechayotgan jarayonlarni tartibga solish uchun til siyosatini qabul qilishga majbur bo‘ldi.

Shubhasiz, o‘zlashma terminlar asl forsiy terminlarga qaraganda ilm-fan taraqqiyoti taqozo etgan tushunchalarni aniqroq ifoda etadi, lekin bu terminlarni haddan ziyod ko‘p miqdorda ishlatish fors tili taraqqiyotiga xalaqit beradi. Shu

⁴⁵ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.72.

bilan bir qatorda, tilni chet til elementlaridan tozalash siyosati bo‘lgan purizm muommolariga to‘xtalib o‘tmaslikning iloji yo‘q⁴⁶. Shu sababli, Eronda “Farhangeston” vujudga kelib, til sofligi uchun davlat siyosati darajasida harakat boshlandi. Bu akademianing vazifasi fors tilidagi arabiylar bilan almashtirishdir. Bu jarayon tilshunoslikda “purizm” deb ataladi. Eronda purizm tendensiyasi Rizoshoh (1935-1941)ning mamlakatni eroniylashtirish siyosatini joriy etgan davrda boshlandi. “Irān-e bostān” jurnali atrofida shakllangan toza fors tili tarafdorlari fors tilini chiqarib tashlash, ularni arxaik fors so‘zlar bilan almashtirishdir. Bu jarayon tilshunoslikda “purizm” deb ataladi. Eronda purizm tendensiyasi Rizoshoh (1935-1941)ning mamlakatni eroniylashtirish siyosatini joriy etgan davrda boshlandi. “Irān-e bostān” jurnali atrofida shakllangan toza fors tili tarafdorlari fors tilini chiqarib tashlash, ularni arxaik fors so‘zlar bilan almashtirishdir. Bu jarayon tilshunoslikda “purizm” deb ataladi. Eronda purizm tendensiyasi Rizoshoh (1935-1941)ning mamlakatni eroniylashtirish siyosatini joriy etgan davrda boshlandi.

Dastlabki yevropa tillardagi terminlarning forscha ekvivalentini topish jarayonlarini xojarlar sulolasiga davridagi adabiy jamoa boshlagan. Bu muommo keyinchalik mamlakatda tashkil etilgan akademiya uchun asos bo‘lib xizmat qildi.

1924-yil Harbiy vazirlik va Maorif vazirligi ishtirokida til muomilasiga harbiy va iqtisodiy xarakterga ega yangi terminlarni kiritish muommosi bilan shug‘ullanadigan jamoa tuzildi. Bu jamoa o‘zining faoliyatini davomida turli sohalardagi 300dan ortiq yangi termin va so‘z birikmalarini kiritdi.

1932-yilda o‘qituvchilarini tayyorlash oliygohi direktori doktor Iso Siddiq Alam ilmiy terminlarni muomilaga kiritish jamiyatini tuzdi. Bu jamoa faoliyatining 1940- yilgacha bo‘lgan natijasi yangi fors tiliga 400 ga yaqin terminlarni kiritgani bo‘ldi va bularni haligacha o‘rta maxsus va oliyohlarida uchratish mumkin⁴⁸.

1935-yil Eron akademiyasi tuzilgandan so‘ng, bu akademianing besh yillik faoliyati natijasida 800 dan ortiq terminlar qabul qilindi. Bu Akademiya siyosati ko‘p vaqtini o‘zlashmalar o‘rniga forscha ekvivalentlarni topishga sarflashni talab etardi. 1937-yilda yanvarida Akademiya ekvivalent terminlarni topish usullarini qaytadan ko‘rib chiqish qonunini qabul qildi. Bu qonun-qoidalarning maqsadi

⁴⁶ Сотова О.М.Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке.Дисс.к.ф.н. –М.,2008. –С.108.

⁴⁷ Барашников А.Ф. Лексикология и фразеология персидского языка. –Москва: Издательство Военного Краснознаменного института, 1982. –С. 120

⁴⁸ Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке.Дисс.к.ф.н. –М.,2008. –С.109.

arabiylar ishtirokisiz boy fors tili lug‘at foydalangan holda o‘zlashma terminlarning muqobil forscha variantini topish bo‘lgan.

1941-yil Tehronda akademiya yangi qabul qilgan so‘zlar lug‘atini chop qildi. Bu lug‘atga 1700 ta yangi qabul qilingan so‘z va termin kiritilgan. Bu qabul qilingan so‘z va terminlar xususida Mohsen Rustoi o‘z maqolasida fikr va mulohazalar bildirib o‘tgan: “Bu qabul qilingan terminlardan harbiy, ma’muriy, siyosiy, nabotot va hayvonot sohasida kiritilgan ozmi ko‘pmi tilda o‘rnashib qoldi”⁴⁹. Fors tilini chet tillardan kirib kelgan o‘zlashmalardan tozalash muammosi Eron davlati va xalqi uchun eng muhim masalalardan bo‘lib, bu haqdagi turli bahslar, xususiy tashabbuslar, taklif-mulohazalar barcha ommaviy axborot vositalarida XX asr davomida bir daqiqa ham to‘xtagani yo‘q. Eronda XX asr davomida bu borada ulkan ishlar amalga oshirildi. Dehxudo, Muin, Nafisiyning izohli lug‘atlaridan tashqari ko‘plab alohida sohalarga bag‘ishlangan (geografik, botanika, kimyo, huquq, iqtisodiy, tilshunoslik) **terminlar lug‘ati** e’lon qilindi. Ammo bu lug‘atlardan ko‘pincha shaxsiy did bilan tanlangan terminlar ham kirib keldi⁵⁰.

30-yillarda arabiylar o‘zlashmalar muammo bo‘lgan bo‘lsa, 2-Akademiya davriga kelib Yevropa tillaridan (ingliz, fransuz) kirgan o‘zlashmalar asosiy muammoga ayalandi⁵¹. 1968-yilda terminologiya sohasidagi muammolarni hal etish uchun 2-Akademiya o‘z ishini boshladi. Uning muhim vazifalaridan biri terminologiya sohasidagi tartibsizliklarni bartaraf etish bo‘lgan. Lekin bu sohada qilingan ishlar ijobjiy natija bermagan. Mavjud muommolar yechimsiz qoldi. 2-Akademiya o‘z faoliyatini Eron inqilobi boshlanishi bilan, ya’ni 1979-yilda tugatgan. Xulosa qilib aytish mumkinki, bu akademiya terminologiya sohasida aytishga arzigulik ishlarni amalga oshirmadi. XX asrning oxirlarigacha ham terminologiya sohasidagi muammolar yechimi dolzarbligicha qolgan.

⁴⁹ Qarang: Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.74.

⁵⁰ O‘sha asar. –B.75.

⁵¹ Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Дисс.к.ф.н. –М., 2008. –С.112.

Mamlakatdagi mavjud terminologiya sohasidagi muammolarni hal qilish uchun 1979-yil 3-Akademiya o‘z ishini boshladi. 1997-yilda Akademiya “So‘z tanlashning va ularning sharh-u talqinlarining qonun-qoidalari” sarlavhasi bilan termin tanlash prinsipini e’lon qildi. Bu hodisa termin tanlashdagi boshboshdoqliklarni bartaraf qilishga yordam berdi. Bu qoidaga ko‘ra, tanlanayotgan termin imkon boricha forscha asosga ega bo‘lishi kerak.

3-davr “Eron til va adabiyot Akademiyasi” 1997-yilda yangi muomalaga kiritilgan lug‘at birliklari to‘plamini⁵² e’lon qildi. Bunda matbuot nashrlaridan asosiy manba sifatida foydalanishgan. 100 dan ortiq marta uchragan so‘zlarning soni 179 ta so‘z bo‘lib, unga qo‘shib mamalakat parlamenti qabul qilgan hujjat va qarorlardan ham e’lon qilish uchun 210 ta so‘z tanlab olingan.

So‘ngi paytlarda yuqorida to‘xtalib o‘tilgan puristik harakatlardan tashqari, terminologik o‘zlashmalarning forsiy ekvivalentlari ham yaratilmoqda, lekin bu jarayon terminologiya sohasini internatsionallashtirish tufayli oqsab qolmoqda⁵³. G.G. Nadjafov o‘zining ishida internatsional so‘zlar haqida quyidagicha izoh beradi: “Internatsional so‘zlar har doim milliy, lekin ularning internatsionalligi uning boshqa tillar sistemasi bilan sinxron solishtirilganda bilinadi. Har bir so‘z aniq bir til sistemasining elementi hisoblanadi. Intersatsional terminga aylangandan keyin, umumtil sistemasi elementiga aylanadi”⁵⁴.

2002-yilda nashrdan chiqqan 1 va 2-Akademiya taklif qilingan yangi terminlar keltirilgan kitobda⁵⁵ o‘ndan oshiqlik soha (bank, tibbiyat, fizika, tilshunoslik, hayvonot va boshq.) terminlarining yangi variantlari berilgan.

Uchinchi akademiya tomonidan tilshunoslik terminlari bo‘yicha bir qator ishlar olib borildi hamda ularning neologizmlari ham o‘rganib chiqilgan. Bu neologizmlarning ko‘pi avval arabiy yoki internatsional bo‘lganligi ma’lum edi. Shuning uchun ham ularning forscha muqobil varianti kiritilgan. Kiritilgan terminlarning ma’nosи ingliz tilida ham berilgan va ularga izoh keltirilgan.

⁵² واژه های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی. تهران، 1997.

⁵³ Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Дисс.к.ф.н. –М., 2008. –С.114-115.

⁵⁴ Наджафов Г.Г. Проблемы терминологии современного персидского языка. –М., 1976. –С.48

⁵⁵ کیانوش ح. واژه های برابر فرهنگستان ایران. تهران، 2002.

– مترادف – tilshunoslik sohasida paydo bo‘lgan terminlardan synonym – sinonim, تضاد – antonym – antonim, تکگوبى – monologue – monolog, مسند الیه – subject – ega va shu kabilarni keltirishimiz mumkin.

I bob bo‘yicha xulosalar

Birinchi bob bo‘yicha quyidagi xulosalarga keldik:

1. “Termin” mikrotekstdan ajratib olingan, ma’lum bir aniq chegaralangan, yaxlit ma’noni ifodalaydigan so‘z yoki turg‘un holatdagi so‘z birikmasidir.
2. Neologizm tilda yangi paydo bo‘lgan so‘zdir. Bugungi globallashuv davrida kundan kunga yangi so‘zlarning soni tobora ortib bormoqda. Bu yangi texnologiyalar va innovatsion g‘oyalar natijasidir. Shu sababli ham neologizmlarni o‘rganish hamda imkoniyat va zaruratdan kelib chiqib, ularning forsiy muqobilini topish bugungi kunda tilshunoslarning oldiga qo‘yilgan dolzarb masalalardan biridir.
3. XX asrgacha bo‘lgan davrda tilshunosllik terminlarining rivojlanishi va shakllanishida arabiylar so‘zlarning ta’siri katta ekanini ko‘rishimiz mumkin. Asosan bu sohadagi terminlar arabiylar o‘zlashmalardir.
4. XX asrdan keyin esa bu sohada ancha ishlar amalga oshirildi. Jumladan 1935-yilda birinchi akademiya o‘z ishini boshladi. Asosan akademianing ishi o‘zlashma so‘zlarni forsiylashtirishdan iborat bo‘lib, turli sohalarga oid 800 dan ortiq terminlar kiritildi. Bu davrda asosiy muommo arabiylar so‘zlarni forsiylashtirish bo‘lgan bo‘lsa , 1968-yilda tashkil topgan 2-akademiya tomonidan yevropadan kirib kelgan so‘zlarni forsiylashtirish ishlari amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan. Biroq bu muommolar ma’lum sabablarga ko‘ra o‘z yechimini topmadni.

Lekin shunga qaramay 1979-yilda tashkil qilingan 3-akademiya terminologiya sohasidagi bir qancha muommolarning yechimini topdi deb ayta olamiz. Xususan, tilshunoslik sohasida ham o‘zlashma terminlar forsiylashtirildi hamda ularning yoniga inglizcha ma’nosi ham berib ketildi. Bu esa tilshunoslik sohasidagi neologizmlarni o‘rganishda yanada qulayliklarni tug‘dirdi. Shu tariqa

o‘zlashma terminlar o‘rnini forsiy tilshunoslik neologizmlari egalladi. Zero o‘z ona tilini saqlab qolish, bu o‘z madaniyatini, urchodatini, ma’naviy salohiyatini, tarixini saqlab qolish demakdir.

II BOB. FORS TILIDAGI TILSHUNOSLIK TERMINLARI NEOLOGIZMINING STRUKTUR VA SEMANTIK TAHLILI

Bizga ma'lumki, terminlar tub, yasama, qo'shma va birikma termin kabi turlarga bo'linadi. Ushbu bobda manbalarimizda uchragan tilshunoslik terminlari neologizmini ham mazkur tasnif asosida tahlil qilamiz.

2.1. Tub terminlar

Yu.A. Rubinchik keltirishicha, tarkibida birgina lug'aviy ma'noli qism (morfema) bo'lgan so'z tub so'z sifatida qabul qilinadi⁵⁶. Bir qator olimlar esa tub so'zni sodda so'z tarkibida o'rghanadilar⁵⁷.

N.M. Shanskiy⁵⁸ sodda so'z asosining morfologik strukturasi ikki katta guruhga ajralishini ta'kidlaydi. Bular: tub asosli so'z va yasama asosli so'z. Tub (sodda) so'z belgilari quyidagicha:

- 1) tub asosning morfologik jihatdan qismlarga bo'linmasligi;
- 2) doimo uning vositasiz, u yoki bu ma'noni ifoda etish uchun biron-bir qo'shimchasiz ifoda etilishi lozim.

O'zbek tilshunoslaridan A. Hojiyev tub va sodda so'zni quyidagicha ta'riflagan:

Tub so'z – yasovchi qismlarga ajralmaydigan so'z⁵⁹. Sodda so'z – tarkibida birgina lug'aviy ma'noli qism bo'lgan so'z⁶⁰. Sodda so'zga qiyos qilib qo'shma so'z va tub so'zga qiyos qilib esa yasama so'z olingan.

A. Quronbekov⁶¹ so'z turlarini va tub so'zni quyidagicha izohlagan:

“Fors tilida tub so'z (واژه بسیط) (مشتق), yasama so'z (مركب) va ibora (عبارات) shakllari mavjud. Agar so'z bitta yaxlit morfemadan iborat bo'lsa,

⁵⁶ Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. –М., 2001.

⁵⁷ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.18.

⁵⁸ Шанский Н.М. Основы словообразовательного анализа. –М., 1953. –C.17-18.

⁵⁹ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –T., 2002. –B. 111.

⁶⁰ Ko'rsatilgan lug'at. –Б.92.

⁶¹ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.6.

tub so‘z deyiladi. Masalan: گل (dil), کتاب (gul), درس (kitob), (dars).

Demak, birgina o‘zak morfemadan tarkib topgan so‘z tub so‘z deyiladi. Shuningdek, tub so‘z uchun xos bo‘lgan fikrlar tub termin uchun ham birdek o‘rinlidir.

Manbalarimizda quyidagi tub terminlarning neologizmini uchratdik:

Fors tilida	Transkripsiya	Tarjimasi
تئوري	<i>teori</i>	nazariya
آزمون	<i>āzmun</i>	test
أوا	<i>āvā</i>	tovush
واكه	<i>vāke</i>	unli fonema
ضمير	<i>zamir</i>	olmosh
متافور	<i>metāfur</i>	metafora
مبتدا	<i>mobtedā</i>	ega
لهجه	<i>lahje</i>	sheva
عامل	<i>āmel</i>	omil
ادغام	<i>edyām</i>	assimilyatsiya

تئوري- مجموعه نظاممند اندیشه‌ها و طرح‌هایی که برای بیان مفهومی.

(واژه‌های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی. تهران، 1997)

Teori – majmue-ye nezāmmand-e andišehā va tarhhāyi ke barāye bayān-e mafhumi.

“Nazariya – aniq bayon uchun g‘oyalar va istisnolarning tizimli majmuasi”.

نظريه مجموعه به هم پيوسته از سازه‌ها، مفاهيم، تعاريف و گزاره هاست كه ...

(https://article.irna.ir/fa/c1_9480)

Nazariye majmue-ye be ham peyvaste az sāzehā, mafāhim, ta’ārif va gozārehāst ke ...

“Nazariya omillar, tushunchalar, ta’riflar va xulosalarning bir-biriga bog‘liq majmui bo‘lib...

Ushbu misollarda “nazariya” tushunchasini ikki termin bilan berilganini ko‘rishimiz mumkin. Ammo نظریه *nazariye* termini dastlab arabchadan o‘zlashganligiga guvoh bo‘ldik. Keyingi yillarda esa uning neologizmi sifatida تئورى *teori* so‘zi olingan. Bu termin ham aslida o‘zlashmadir.

Yana misol:

آزمون يکی از وسایل اندازه گیری فعالیت های آموزشی و پیشرفت تحصیلی شاگردان است.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Āzmun yeki az vasāyel-e andāzegiri-ye faāliyathā-ye āmuzeši va pišraft-e tahsili-ye šāgerdān ast.

“Test o‘quvchilarning o‘quv faoliyati va ta’lim olishdagi rivojlanishini baholaydigan usullardan biridir”.

تست – مجموع پرسش های چند گزینه ای.

(واژه های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی. تهران، 1997)

Test – majmue-ye porsešhā-ye čand gozinei.

“Test – bir qancha variantli savollar to‘plamidir”.

Ushbu misollarda “test” tushunchasi fors tilida qo‘llanilishi berilgan. Chet tilidan o‘zlashgan *test* termini o‘rniga keyingi yillarda 3-akademiya forsiy آزمون *āzmun* neologizmidan foydalanishni taklif etgan.

Yana bir misol:

مبتدا در ساخت اطلاع جمله، شخص یا چیزی که خبر درباره آن است و نخستین سازه اصلی جمله به شمار می رود.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Mobtedā dar sāxt-e ettelā'-e jomle, šaxs yā čizi ke xabar darbāre-ye ān va noxostin sāze-ye asli-ye jomle be šomār miravad.

“Ega gap tarkibidagi narsa yoki shaxs bo‘lib, u haqida darak beradi va gap tarkibidagi bosh bo‘lak hisoblanadi”.

نهاد کلمه یا گروهی از کلمات است که درباره آن خبری می دهیم.

(<http://www.kousha.blogfa.com/post/3>)

Nehād kalame yā goruhi az kalamāt ast ke darbāre-ye ān xabari midehim.

“Ega so‘z yoki so‘zlar guruhi bo‘lib, biz u haqida darak beramiz”.

Mazkur jumalarda ko‘rib turganimizdek, “ega” tushunchasini ikki termin bermoqda. Ulardan مبتدأ *mobtedā* arabiyl o‘zlashmadir. U neologizm sifatida faoliyat ko‘rsatib, forsiy نهاد *nehād* terminining o‘rnini egallamoqda.

Ko‘rib turganimizek, tub termin hech bir qismlarga bo‘linmaydigan, bir asosdan tashkil topgan so‘z hisoblanadi. Bu qoida har bitta til uchun xosdir. Fors tilshunoslik terminlarining neolgizmi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotga ko‘ra, tub terminlar kam uchradi. Shuningdek, uchragan tub so‘zlar oldin arabiyl o‘zlashma bo‘lganligi tufayli forsiy muqobili keltirilgan. Shunga qaramay tub neologizmlarni chet tilidan o‘zlashganini ham ko‘rishimiz mumkin

2.2. Yasama terminlar

Yuqorida aytib o‘tganimizdek tub so‘zga qiyos qilib yasama so‘z olinadi. Yasama so‘z – so‘z yasalish asosi va so‘z yasovchining birikuvidan hosil bo‘lgan birlik, so‘z yasalishi birligi⁶². A. Quronbekov⁶³ ta’kidlashicha, agar so‘zlar biron bir qo‘sishimcha qo‘sish orqali yasalgan bo‘lsa, yasama so‘z (مشتق) deyiladi. Masalan: آموزش (o‘qish), ناخوش (bemorlik), رنگین (rangbarang), همفکری (hamfikrlik) va shunga o‘xhash.

Fors tilida so‘z yasalishida affiksatsiya usuli sermahsul hisoblanadi. Fors tilida 80 dan ortiq affikslar mavjud. Biroq A. Quronbekovning keltirishicha “ba’zi bir affikslar hozirgi davrda mahsulsiz affikslarga aylangan, yangi affikslar vujudga kelgan, biri-ikkinchisi bilan almashtirilgan, ba’zi affikslar o‘zak bilan chatishib ketgan, affikslar allomorflari, omonimlari rivojlangan, affiksal bloklar va yarim affikslar bloki ko‘paygan”⁶⁴.

⁶² Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. –T., 2002. –B. 137.

⁶³ Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009. –B.6.

⁶⁴ O‘sha asar. –B.13.

Ma'lumki yarimaffikslar ikki qismidan iborat bo'ladi: soda va murakkab affikslar. Yarim affikslarning affikslardan farqi ular o'z ma'nosini aniqroq saqlab qolgan holda bo'ladi⁶⁵.

Ushbu bo'limda yasama terminlarni affikslar hamda yarimaffikslar orqali yasalishini tahlil qilamiz.

Fors tilida	Transkripsiya	Tarjimasi
آوایى	<i>āvāi</i>	fonetik
نحوى	<i>nahvi</i>	sintaksist
پذيرنده	<i>pazirande</i>	asos
بهره ور	<i>bahrevar</i>	mahsuldor
آغازگر	<i>āyāzgar</i>	mavzu
کوته سازى	<i>kutahsāzi</i>	abbrivatsiya
آوانويسى	<i>āvānevisi</i>	tor transkripsiya
گويش شناسى	<i>guyeşşenāsi</i>	dialektologiya
فرهنگ نگارى	<i>farhangnegāri</i>	leksikografiya

نحوى کسى ке در علم نحو تخصص دارد.

Nahvi kasi ke dar elm taxasos dārad.

“Sintaksist sintaksis ilmida mutaxassis bo'lgan inson”.

نحوى *nahvi* “sintaksist” neologizmi 3-akademiya tomonidan kiritilgan bo'lib, arabiyy nahv “sintaksis” so'ziga ى yo-ye masdari qo'shish orqali yasalgan.

Yana misol:

نشانه های آوانويسى را بین دو قلاب [] می نویسند.

(دكتور يدالله ثمره. آشناسی زبان فارسی.)

Nešānehā-ye āvānevisi rā beyn-e do qallāb [] minevisand.

“Tor transkripsiya belgilari ikki ilmoq [] ichiga yoziladi”.

⁶⁵ O'sha asar. –B.14

Mazkur misolda آوانویسى *āvānevisi* “keng transkripsiya” neologizmi او *āvā* “tovush” va *nevisi* “yozish” murakkab yarimaffiks نوشتن (*neveštan*) “yozmoq” fe’lining hozirgi zamon negiziga ى yo-ye masdari qo’shilgan) tarzida yasalgan.

Ma'lumki, yasama so‘z asosga qo’shimcha qo’shish orqali ifodalanadi. Yasama so‘zlar turli usullar orqali hosil bo‘ladi. Bular affiksatsiya va yarimaffiksatsiya usullaridir. Tadqiqot ishimizda ى yo-ye masdari, ى yo-ye nesbat, -نده -ande, گر -gar, ور -var, affikslari hamda -نويسي -šenāsi, ساري -sāzi, نگاري -negāri kabi murakkab yarimaffikslar orqali neologizmlarning yasalishi kuzatildi. Affikslardan ى yo-ye masdari va ى yo-ye nesbat hamda yarimaffikslardan -nevisi نويسي va ساري -sāzi tilshunoslik terminlarining neologizmini yaratishda sermahsulligi aniqlandi.

2.3. Qo’shma terminlar

Odatda qo’shma so‘zlar tildagi avvaldan mavjud qoliplarga mos ravishda yasaladi. A. Hojiyev “tarkibida birdan ortiq lug‘aviy ma’noli qism bo‘lgan so‘z (belbog‘, otquloq, gultojixo‘roz kabi) qo’shma so‘zdir”, degan ta’rif keltirgan⁶⁶. Qo’shma so‘zning mohiyati va xususiyatlari yuzasidan yuqorida aytilgan mulohazalar qo’shma terminlar uchun ham tegishlidir.

Fors tilida	Transkripsiya	Tarjimasi
تکواز	<i>takvāž</i>	morfema
وام واژه	<i>vāmvāže</i>	o‘zlashma so‘z
گونه واژ	<i>gunevāž</i>	fonemaning varianti

این تکواز ها را تکوازهای وابسته می نامند.

In takvājhā rā tekvājhā-ye vābaste mināmand.

“Bu morfemalarmi bog‘langan morfema deb nomlanadi”.

Ushbu qo’shma neologizm تک *tak* “bir” va *vāž* “so‘z” so‘zlari orqali hosil bo‘lgan qo’shma termindir.

⁶⁶ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. –T., 2002. –B. 149.

Ko‘rinib turganidek, tilshunoslikka oid qo‘shma termin juda kam uchradi.

2.4. Birikma terminlar

A. Hojiyevning birikma terminlar birikma holida bir ma'noni berishi, unda hokim bo'lak tushuncha mohiyatini bildirib, tobe bo'lak uning nimaga xosligini belgilashi haqida qayd etilgan⁶⁷. Birikma terminlar so'z turkumi nuqtai nazaridan chegaralangan emas, asosan, ot so'z turkumiga oid bo'lishi kuzatiladi.

Fors tilida izofiy birikmalar birikma hosil qilishning eng keng tarqalgan tipi hisoblanib, turli leksik-grammatik kategoriyadagi so'zlardan tashkil topadi⁶⁸.

Tadqiqot natijalariga ko'ra tilshunoslikka oid neologizmlarning birikma termin turi boshqa turdagи neologizmlarga qaraganda ko'proq uchradi.

Fors tilida	Transkripsiya	Tarjimasi
زبان شناسی کاربردی	<i>zabānšenāsi-ye kārbordi</i>	amaliy tilshunoslik
زبان شناسی اجتماعی	<i>zabānšenāsi-ye ejtemā'i</i>	ijtimoiy tilshunoslik
زبان شناسی آماری	<i>zabānšenāsi-ye āmāri</i>	statistik tilshunoslik
ریشه تکوازی	<i>riše-ye tekvāži</i>	morfem o'zak
کنش گفتاری مستقیم	<i>koneš-e goftāri-ye mostayim</i>	ko'chirma gap
کنش گفتاری غیر مستقیم	<i>koneš-e goftāri-ye yeyr-e mostayim</i>	o'zlashtirma gap
لهجه اجتماعی	<i>lahje-ye ejtemā'i</i>	ijtimoiy lahja
لهجه محلی	<i>lahje-ye mahalli</i>	mahalliy lahja
دستور توصیفی	<i>dastur-e tousifi</i>	deskriptiv grammatika
زبان شناسی مقایسه ای	<i>zabānšenāsi-ye moqāyesei</i>	solishtirma tilshunoslik
جمله نادستورمند	<i>jomle-ye nādasturmand</i>	grammatikaga asoslanmagan jumla
جمله عاطفی	<i>jomle-ye 'ātefi</i>	emotiv gap
صفت برترین	<i>sefat-e bartarin</i>	orttirma darajadagi sifat

⁶⁷ Qarang: Миртоҗиев М.М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. –Т.: ЎзМУ, 2000. –Б. 41.

⁶⁸ Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. –М., 2001. –С. 364.

صفت برتر	<i>sefat-e bartar</i>	qiyosiy darajadagi sifat
صفت مبهم	<i>sefat-e mobham</i>	noaniq sifat
صفت شمارشی	<i>sefat-e šomāreši</i>	miqdor sifati
آواهای بیوایک	<i>āvāhā-ye bivāk</i>	jarangsiz tovushlar
آواهای واکدار	<i>āvāhā-ye vākdār</i>	jarangli tovushlar

كلمه صفت برتر بدان ترجیح داده می شود، امروزه پیش از صفت برتر و گاهی پس از آن می آید و معمولا همراه حرف اضافه "از" است.

(دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. تهران. 1385. ص. 38)

Kalame-ye sefat-e bartar bedān tarjih dāde mišavad, emruze piš az sefat-e bartar va gāhi pas az ān miāyad va ma'mulan hamrāh-e harf-e ezāfe-ye "az" ast.

"Sifatning qiyosiy darajasi biror narsaning boshqasidan afzalligini bildirib keladi va qiyoslanayotgan narsa oldidan va yo undan keyin va odatda "az" predlogi bilan birga keladi".

صفت تفضیلی آن است که در آخر آن لفظ "تر" افزوده شود و مفاد آن ترجیح موصوف است.

(دکتر عبدالی سول خیامپور. دستور زبان فارسی. تهران. 1372. ص. 40)

Sefat-e tafzili ān ast ke dar āxer-e ān lafz-e ān "tar" afzude šavad va mofād-ān tarjih-e mousuf ast.

"Sifatning qiyosiy darajasi oxiriga "tar" qo'shimchasini qo'shish orqali yasaladi va uning vazifasi aniqlanmishni qiyoslashdir".

Ushbu misollarda "sifatning qiyosiy darajasi" tushunchasining oldin ishlatilgan hamda keyingi yillarda berilgan variantini ko'rishimiz mumkin. Oldin ishlatilgan varianti صفت تفضیلی *sefat-e tafzili* arab tilidan o'zlashganligini hisobga olgan holda, 3-akademiya tomonidan uning muqobili *sefat-e bartar* berilgan. Bunda neologizm muomalaga gibrid birikma termin shaklida kirib keldi, ya'ni arabiya *sefat* "sifat" va forsya *bartar* "a'loroq, yaxshiroq" so'zlaridan tashkil topgan va ikki qism izofa orqali bog'langan.

Yana misol:

دسته اول را آواهای واکدار می نامیم. (ثمره، آواشناسی زبان فارسی، ص. 20)

Daste-ye avval ro āvāhā-ye vākdār mināmim.

“Birinchi guruhni jarangli tovushlar deb nomlaymiz”.

همخوان های زنگ دار: همخوان هایی هستند که هنگام تولید آن ها هوای باز دمی تارآواها را به ارتعاش در می آورند و در اثر ارتعاش واک ایجاد می شود.

(<http://www.kousha.blogfa.com/post/3>)

Hamxānhāye zangdār: hamxānhāi hastand ke hengām-e toulid-e ānhā havā-ye bāzdamī tār-e āvāhā rā be erte'āš dar miāvarand va dar asar-e erte'āš-e vāk ijād mišavad.

“Jarangli tovushlar shunday undoshlarki, ularning hosil bo‘lishida chiqayotgan havo tovush paylarini tebrantiradi va shu tebranish natijasida fonema paydo bo‘ladi”.

Keltirgan bu misollarimizda “jarangli tovushlar” tushunchasini berish uchun ikki termin ko‘rsatilmoque. همخوان های زنگ دار *hamxānhā-ye zangdār* termini o‘rniga keyingi yillarda آوا های وакدار *āvāhā-ye vākdār* neologizmi olinganini ko‘rshimiz mumkin. Bunda neologizm forscha آوا *āvā* “tovush” va *vākdār* “jarangli” (واک) *vāk* “fonema” va *dār* fe’liy yarimaffaksi (*dāstan* داشتن) *dāštan* “ega bo‘lmoq” fe’lining hozirgi zamon negizi)) orqali yasalgan.

Yana misol:

دсте دوم آواهای بیوак نامیدе ми шонд. (مره، آشناسی زبان فارسی، ص.20) |

Daste-ye dovvom āvāhā-ye bivāk nāmide mišavand.

“Ikkinchi guruh jarangsiz tovushlar deb nomlanadi.

همخوان های بی زنگ: همخوان هایی هستند که هنگام تولید آن ها هوای باز دمی تار آوها را به ارتعاش در نمی آورند.

(<http://linguist87.blogfa.com/post-499.aspx>.)

Hamxānhā-ye bizang: hamxānhāyi hastand ke hengām-e tovlid-e ānhā havā-ye bāzdamī tār-e āvāhā rā be erte'āš dar nemiāvarad.

“Jarangsiz tovushlar shunday undoshlarki, ularning hosil bo‘lishida chiqayotgan havo tovush paylarini tebratmaydi”.

Ushbu misolda همخوان های بی زنگ *hamxānhā-ye bizang* “jarangsiz tovushlar” so‘zi o‘rniga neologizm sifatida آوا های بیوак *āvāhā-ye bivāk* “jarangsiz tovushlar”

termini olingan. Bunda neologizm forscha آوا *āvā* “tovush” va *bivāk* “jarangsiz” (بى - *bi-* prefaksi va forscha *vāk* “fonema”) orqali yasalgan.

Yana bir misol:

صفت شمارشی شماره و تعداد موصوف را بیان می کند.

(دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. تهران. 1385. ص. 35)
Sefat-e šomāreši šomāre va te 'dād-e mousuf rā bayān mikonad.

“Miqdor sifati aniqlovchining soni va miqdorini ko‘rsatib keladi”.

صفت شماره. ماننده : دو، سه.

(دکتر عبدالی سول خیامپور. دستور زبان فارسی. تهران. 1372. ص. 38)

Sefat-e šomāre. Mānande: do, se.

“Miqdor sifat. Masalan: ikki, uch”.

Cheltirilgan misollarda “miqdor sifat”ning ikki xil ko‘rinishi ifodalangan. صفت *sefat-e šomāre* terminiga nisbatan صفت شمارشی *sefat-e šomāreši* termini keyingi yillarda neologizm sifatida olingan. Bunda neologizm gibrid termindan tashkil topgan. Ya’ni arabcha *sefat* “sifat” va forsiy شمارشی *šomāreši* “miqdor” so‘zlari izofa orqali birikkan.

Yana misol:

صفت برترین معمولاً پیش از موصوف با مضاف الیه خود می آید.

(دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. تهران. 1385. ص. 39)

Sefat-e bartarin mamulan piš az mousuf bā mozāf-oleyh-e xod miāyad.

“Sifatning orttirma darajasi odatda aniqlovchidan oldin o‘zining aniqlanmishi bilan keladi”.

صفت عالی. چون بخواهد صفتی برتری موصوف را بر همه دیگران بیان نمایند در اخر آن صفت

لفظ “ترین” میافزایند.

(دکتر عبدالی سول خیامپور. دستور زبان فارسی. تهران. 1372. ص. 41)

Sefat-e ‘āli. Čun bexāhand sefat-e bartari-ye mousuf rā bar hame-ye digarān bayān namāyand dar āxer-e ān sefat lafz-e “tarin” miyafzāyad.

“Sifatning orttirma darajasi. Aniqlovchini boshqalaridan ajratib ko‘rsatishni xohlasalar so‘zning oxiriga “tarin” qo‘shimchasini qo‘shadilar”.

Ushbu misollarda “sifatning orttirma darajasi” tushunchasining oldin ishlatilgan hamda keyingi yillarda berilgan variantini ko‘rishimiz mumkin. Oldin ishlatilgan varianti صفت عالی *sefat-e ‘āli* arab tilidan o‘zlashganligini hisobga olgan holda, 3-akademiya tomonidan uning muqobili صفت برترین *sefat-e bartarin* berilgan. Bunda neologizm muomalaga gibrildi birikma termin shaklida kirib keldi, ya’ni arabiylar *sefat* “sifat” va forsiy *bartarin* “eng yaxshi” so‘zlaridan tashkil topgan va ikki qism izofa orqali bog‘langan.

Yana bir misol:

کنش گفتاری مستقیم گفته ай ке با بيان آن کنشی همچون امر یا تهدید یا ترغیب محقق می شود.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Koneš-e goftāri-ye mostaqim goftei ke bā bayān-e ān koneši hamčun amr yā tahdid yā taryib mohaqaq mišavad.

“Ko‘chirma gap shunday nutqdirki, unda buyruq, tahdid va biror ishga chorlash amalga oshadi”.

نقل قول مستقیم موقعی اتفاق می افتد که ما صحبت های یک شخص را بدون هیچ گونه کم و کاستی

نقل کنیم.

(<http://www.kousha.blogfa.com/post/3>)

Nayl-e youl-e mostayim mouyei ettefāy miyoftād ke mā sohbathā-ye yek šaxs rā bedun-e hičgune kam va kāsti nayl konim.

“Ko‘chirma gap bir shaxsning gaplarini qisqartmalarsiz aytganimizda ro‘y beradi”.

Ushbu misolda “ko‘chirma gap” terminining ikki xil variant berilgan. Ulardan نقل قول مستقیم *nayl-e youl-e mostayim* “ko‘chirma gap” termini arabiylar so‘zlardan tashkil topib, کنش گفتاری مستقیم *koneš-e goftāri-ye mostayim* “ko‘chirma gap” neologizmiga nisbatan oldin ishlatilgan. Ushbu neologizm *koneš-e goftāri-ye mostayim* “ko‘chirma gap” izofa orqali birikkan va uning tarkibidagi مستقیم *mostayim* arabiyyidir.

Yana bir misol:

صفت مبهم صفتی است که همراه اسم می آید و نوع یا چگونگی یا شماره و مقدار آن را به طور

نامعین می رساند. (دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. تهران. 1385. ص. 38)

Sefat-e mobham *sefati ast ke hamrāh-e esm miāyad va nou' yā čegunegi yā šomāre va meydār-e ān rā be tour-e nāmo'ayyan mirasānad .*

“Noaniq sifat ot so‘z turkumi bilan birga keladi va predmetning miqdori, turi, xususiyati, sonini noaniq shaklda keltiradi”.

صفت ابهام. ماننده: چند، فلان، چندین.

(دکتر عبدالی سول خیامپور. دستور زبان فارسی. تهران. 1372. ص. 38)

Sefat-e ebhām. *Mānand-e: čand, felān, čandin.*

“Noaniq sifat. Masalan: bir nechta, kimdir, bir qancha”.

Ushbu misollarda noaniq sifatning ikki xil tarzda shakllanganini ko‘rishimiz mumkin. Bulardan صفت مبهم *sefat-e mobham* “noaniq sifat” keying yillarda neologizm sifatida olingan. Biroq bu neologizm ham arabiyo‘zlashma hisoblanadi. Ya’ni arabiyo‘z *sefat* “sifat” va مبهم *mobham* “noaniq” so‘zlari izofa orqali hosil bo‘lgan.

Yana shunday misollar uchraydiki, ular ehtiyojdan kelib chiqqan holda yoki boshqa tildan o‘zlashtirmay ushbu tilda paydo bo‘lgan. Quyida baz’ilarini tahlil qilamiz:

جمله نادستورمند جمله اي است که در آن نظام طبیعی جمله بر هم خورده و اجزاء ارکان در جای خاص خویش نیامده باشد.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Jomle-ye nādasturmand *jomle-i ast ke dar ān nezām-e tabi’i-ye jomle bar ham xorde va ejzā-e arkān dar jāy-e xās-e xiš nayāmade bāšand.*

“Grammatikaga asoslanmagan jumla *jumlaning tabiiy nizomi buzilgan va so‘z turkumlari o‘z joyida kelmagan jumladir”.*

Ushbu neologizm 3-akademiya tomonidan kiritilgan bo‘lib, gibrid birikma termindan tashkil topgan. Ya’ni arabiyo‘z *jomle* “jumla” va forsiy *nādasturmand* “grammatikaga asoslanmagan” so‘zlaridan tashkil topgan. Bunda *nādasturmand* نادستورمند so‘zi affiks orqali yasalgan. Aytish joizki, ushbu termin fors tilida yangi paydo bo‘lgan termin hisoblanadi.

زبان شناسی آماری شاخه اي از زبان شناسی که با استفاده از روشهای آماری به بررسی جنبه های مختلف زبان می پردازد.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Zabānšenāsi-ye āmāri šāhe-i az zabānšenāsi ke bā estefāde az ravešhā-ye āmāri be barrasi-ye jombehā-ye moxtalef-e zabān mipardāzad.

“Statistik tilshunoslik tilshunoslikning bir tarmog‘i bo‘lib, tilning turli tomonlarini tekshirishda statistik metodlardan foydalanib ish olib boradi”.

Ushbu neologizm ham 3-akademiya tomonidan kiritilgan bo‘lib, sof forsiy termindir. Ya’ni زبان شناسی zabānšenāsi “tilshunoslik” va آماری āmāri “statistik” yasama terminlarining izofa orqali birikishidan hosil bo‘lgan. Mazkur neologizm inglizcha “statistical linguistics” termining kalkasidir.

دستور توصيفي دستوری که منحصراً به توصيف زبان می پردازد.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Dastur-e tousifi dasturi ke monhaseran be tousif-e zabān mipardozad.

“Deskriptiv grammatika faqat tilning tavsifi bilan shug‘ullanadigan grammatikadir”.

Keltirilgan neologizm ham 3-akademiya tomonidan kiritilgan bo‘lib, gibriddi birikma termini hisoblanadi. Ya’ni forscha *dastur* “grammatika” va arabiylar *tousifi* “deskriptiv” termini bilan izofa orqali hosil bo‘lgan.

Yana misol:

زبان شناسی اجتماعی شاخه ای از زبان شناسی که در آن روابط میان زبان و جامعه مطالعه می شود.

Zabānšenāsi-ye ejtemāi šāxei az zabānšenāsi ke dar ān ravābet-e miyān-e zabān va jāme’ motāle’e mišavad.

“Ijtimoiy tilshunoslik tilshunoslikning tarmog‘i bo‘lib, jamiyat va tilo‘rtasidagi aloqani o‘rganadi”.

Ushbu termin ham 3-akademiya tomonidan taklif etilgan bo‘lib, gibriddi birikma termini hisoblanadi. Ya’ni forscha زبان شناسی zabānšenāsi “tilshunoslik” va arabiylar ejtemāi “ijtimoiy” termini izofa orqali birikkan. Hamda ushbu termin “descriptive linguistics” terminidan kalka usulida yasalgan.

زبان شناسی کاربردی شاخه ای از زبان شناسی که با استفاده از یافته ای زبان شناسی نظری و توصیی به حل مسائل زبانی دیگر رشته ها می پردازد.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Zabānšenāsi-ye kārbordi šāxei az zabānšenāsi ke bā estefāde az yāftei-ye zabānšenāsi-ye nazari va tousifi be hall-e masāyel-e zabāni-ye digar reştehā mipardāzad.

“Amaliy tilshunoslik tilshunoslikning tarmog‘i bo‘lib, nazariy va tavsifiy tilshunoslik natijalaridan foydalangan holda boshqa yo‘nalishlardagi tilning masalalarining yechimini topadi”.

Ushbu keltirilgan neologizm زبان شناسی کарбрдی *zabānšenāsi-ye kārbordi* “amaliy tilshunoslik” asil forsiy so‘z bo‘lib, “applied linguistics” terminini kalkalash orqali yasalgan.

Yana misol:

جمله عاطفی جمله ای است که یکی از عواطف انسانی مانند شادی، اندوه، تعجب و جز آن را

برساند. (<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Jomle-ye ‘ātefi jomlei ast ke yeki az avātef-e ensāni mānand-e šādi, anduh, taajjob va joz-e ān rā berasānad.

“Emotiv gap shodlik, qayg‘u, taajjub va shu kabi inson his tuyg‘ularini ifodalaydi”.

3-akademiya tomonidan berilgan ushbu neologizm arabiyl o‘zlashma termin hisoblanadi. Ya’ni arabiyl *jomle* “gap” va ‘ātefi عاطفی “emotiv” izofa orqali birikkan.

Yana bir misol:

در زبان شناسی مقایسه ای، زبان ها را، از نظر ساخت واژه، در برش اول به دو گروه کلی

”تکوازی ساده“ و ”چند تکوازی“ تقسیم کرده اند.

(<http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>)

Dar zabānšenāsi-ye mayāyesei zabānhā rā az nazar-e sāxt-e vāže dar boreš-e avval be do goruh-e kolli “tekvāži-ye sāde” va “čand tekvāži’ taysim kardeand.

“Solishtirma tilshunoslikda tillarni so‘z tuzilishiga qarab, birinchi kesimda ikki umumiy guruhga “sodda bir morfemali” va “bir necha morfemali” tillarga bo‘lganlar”.

Ko‘rib turganimizdek, bu neologizm gibrildi birikma termin hisoblanadi. Ya’ni forsiy زبان شناسی *zabānšenāsi* “tilshunoslik” va arabiya مقایسه ای *mayāyesei* “solishtirma” tarzida hosil bo‘lgan.

Shunday qilib, birikma neologizmlar tahlil jarayonida ko‘p uchradi. Ularni tahlil qilish jarayonida o‘zlashma yoki asil forsiy neologizmlarga duch keldik. Shu tariqa gibrildi hamda kalka yo‘li bilan yasalgan neologizmlar sonining ko‘pligiga guvoh bo‘ldik.

II bob bo‘yicha xulosalar

Tadqiqot ishining 2-bobida tilshunoslik terminlarining neologizmlarini topib, ularni tahlil qilishga harakat qildik. Bunda struktur-semantik tahlil tizimidan foydalandik. Shunga asosan tub, yasama, qo‘shma hamda birikma neologizmlarni aniqlab chiqdik. Tadqiqot natijasida tilshunoslik sohasidagi neologizmlardan 11ta tub termin, 24 ta yasama termin, 5 ta qo‘shma termin va 60 ta birikma termin uchratdik. Ushbu neologizmlarda o‘zlashmalar, xususan, arabiya o‘zlashmalar ishtiroy etganini kuzatdik. Bundan tashqari, birikma terminlarini hosil qilishda kalka usulidan unumli foydalanganining guvohi bo‘ldik.

XULOSA

“Fors tilida tilshunoslik terminlari neologizmi” mavzui yuzasidan olib borilgan tadqiqotdan quyidagi xulosaga keldik:

1. Termin ma'lum sohaga oid so‘z yoki so‘z birikmasi bo‘lib, u imkon qadar bir ma'noga ega bo‘lishi lozim. Ma'lumki, har qanday termin o‘z o‘zidan yuzaga chiqmaydi. U ma'lum soha doirasida erishilgan yutuqlar natijasida lug‘at tarkibiga kiritiladi hamda so‘z boyligini oshiradi. Fors tilshunoslik terminlarining shakllanishi ma'lum davrlarni bosib o‘tgan bo‘lib, har bir bosqichda kamchilik va yutuqlarga ega bo‘ldi. Shunga qaramay, uchinchi akademiya tomonidan keltirilgan tilshunoslik terminlarining forsiy muqobillari ahamiyatga ega. Ular ichida arabiy hamda internatsional terminlarni ham uchratishimiz mumkin.
2. Neologizm ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotga doir turli qatlamlarga mansub bo‘lgan tushunchalarni ifodalovchi, muayyan guruh kishilari orasida bir ma'noda ishlatiladigan lisoniy birlikdir. Neologizmlar o‘z o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ular ma'lum bir sohada erishilgan yutuqlar natijasida ma'lum bir davrda yuzaga keladi.
3. Fors tilshunoslik terminlarining XX asrgacha shakllanishida o‘zlashma terminlar ko‘p moqdorda ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ularning ichida arabiy o‘zlashmalar ko‘pchilikni tashkil qiladi.
4. Tilshunoslik terminlarining XX asrdan keyingi rivojlanishida ko‘plab yutuqlarga erishildi. Jumladan, 1935-yilda birinchi akademiya, 1968-yilda ikkinchi akademiya hamda 1979-yilda uchinchi akademiya tashkil qilindi. Bu akademiyalarning asosiy vazifalari o‘zlashma terminlarni forsiylashtirish, terminologiya sohasidagi bosh-boshdoqliklarning oldini olish va shu kabi faoliyatlardan iborat bo‘lgan. Kuzatuvlardan bu ishlarning barchasi samarali bo‘ldi deb ayta olamiz.
5. Tadqiqot ishimizda tilshunoslik terminologiyasiga doir 300ga yaqin misolni tahlil qilib, ulardan 100 ga yaqin neologizmni aniqladik va ularni struktur-semantik tahlilga tortdik. Aniqlangan neologizmlarni tub, yasama, qo‘shma va

birikma turlariga bo‘lib o‘rgandik. Tadqiqot natijasida tilshunoslik sohasidagi neologizmlardan 11ta (11%) tub termin, 24 ta (24%) yasama termin, 5 ta (5%) qo‘shma termin va 60 ta (60%) birikma termin uchratdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti asarlari

1. Karimov I.A. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati. –T.: “Sharq” nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati, 1993.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. –Тошкент., 1999.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-toshkent: “ O‘zbekiston”, 2016.
4. Mirziyoyev Sh. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasi. –T., 2017.

O‘zbek tilidagi adabiyotlar

5. Акобиров С.Ф. Тил ва терминология.-Т.,1968.
6. Мирзахмедова X. Форс тили транспорт терминларининг структур таҳлили ва ясалиш усуслар. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. –Т.,2017.
7. Миртожиев М.М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. –Т.: ЎзМУ, 2000.
8. Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomik terminologiyasi. Filol.f.n...dissertatsiyasi. –T.,1994
9. Мўминов С. Окказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли. Филол.ф.н....дис. –Т., 1990.Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. –Т., 2006.
10. Тошлиева С.И. Ўзбек тилида окказионал сўз ясалиши. Филол. ф.н.диссертацияси. –Т., 1998.
11. Хожиев А. Лингвистик терминлариниг изоҳли лугати. –Т.,1985.
12. Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. –T., 2009.

13. Қуронбеков А. Форсча-ўзбекча ва ўзбекча-форсча тилшунослик терминлари луғати. –Т., 2015.
14. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. –T., 2002.

Rus tilidagi adabiyotlar

15. Аржанов А. Закон есть закон // Журналист, №3. –М., 1968.
16. Барашников А.Ф. Лексикология и фразеология персидского языка. –Москва: Издательство Военного Краснознаменного института, 1982.
17. Наджафов Г.Г. Проблемы терминологии современного персидского языка. –М., 1976.
18. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. –Москва, 1975.
19. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь–справочник лингвистических терминов. –М.: Просвещение. 1976.
20. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. –М., 2001.
21. Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Дисс.к.ф.н. –М., 2008.
22. Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка. –М.: Наука, 1966.
23. Ханпира Эр. Смысловая структура окказионального слова // Русский язык в школе, №6, 1966.
24. Фельдмен Н.И. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания, №4, 1957.
25. Циньсян В. Русские неологизмы – универбы способы образования, семантика, особенности функционирования. –Санкт-Петербург, 2016.
26. Шанский Н.М. Основы словообразовательного анализа. –М., 1953.

Ingliz tilidagi adabiyotlar

27. Ahmad K. Neologisms, Nonces and Word Formation. –University of Surrey, 2000.
28. Paul C. Exploring linguistic knowledge to infer properties of neologisms. –University of Toronto. 2010.

Fors tilidagi adabiyotlar

29. کیانوش ح. واژه های برابر فرهنگستان ایران. تهران، 2002.

Manbalar

30. دکتر یدا الله ثمره. آشناسی زبان فارسی. تهران، 1364.
31. دکتر حسن احمدی گیوی. دستور زبان فارسی. تهران، 1374.
32. تجفیلی میرزایی. فرهنگ اصطلاحات دستور زبان فارسی. تهران، 1378.
33. جلال عمایی، رشید یاسمی. دستور زبان فارسی. تهران، 1373.
34. واژه های مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی. تهران، 1997.

Internet saytlari

27. <http://www.persianacademy.ir/fa/name.aspx>
28. <http://www.persianacademy.ir/fa/s310487.aspx>
29. <http://linguist87.blogfa.com/post-499.aspx>.

№	Neologizm	Transkripsiya	Ma’nosı
1.	ادغام	<i>edyām</i>	assimilyatsiya
2.	اسناد	<i>esnād</i>	kesim
3.	اسندادی همخوانی	<i>esnedādi-ye hamxāni</i>	portlovchi undoshlar
4.	اصطلاح مرکب	<i>estelāh-e morakkab</i>	murakkab termin
5.	اطلاع نو	<i>ettelā-e nou</i>	yangi ma'lumot
6.	اطلس زبان	<i>atlas-e zabān</i>	lingvistik matn
7.	انحصارگرایی	<i>enhesārgerāi</i>	okkazionalizm
8.	آزمون	<i>āzmun</i>	test
9.	آغازگر	<i>āyāzgar</i>	mavzu
10.	آمیزه سازی	<i>āmizesāzi</i>	qo'shma so'z yasash
11.	آواهای بیوак	<i>āvāhā-ye bivāk</i>	jarangsiz tovush
12.	آهنگ افتان	<i>āhang-e oftān</i>	pastlovachi intonatsiya
13.	بازبسته	<i>bāzbaste</i>	ismiy-kesim
14.	بافت	<i>bāft</i>	kontekst
15.	بافت آزاد	<i>bāft-e əzād</i>	mustaqil tagmatn
16.	بافت زبانی	<i>bāft-e zabāni</i>	lingvistik matn
17.	برساخته	<i>barsāxte</i>	yasalgan
18.	بساؤندی	<i>besāvandi</i>	polusintetik
19.	بن واژه	<i>bonn-e vāže</i>	so'z o'zagi
20.	بهره ور	<i>bahrevar</i>	mahsuldor
21.	پذیرنده	<i>pazirande</i>	asos
22.	پرسش واژه فاعلی	<i>porseşvāže-ye fā'eli</i>	maxsus so'roq so'z
23.	پیوندی	<i>peyvandi</i>	sintetik

24.	تحليل	<i>tahlil</i>	tahlil
25.	تحليل گفتمان	<i>tahlil-e goftemān</i>	suhbat tahlili
26.	تصريفی	<i>tasrifī</i>	agglunitativ
27.	تکواز دستوری	<i>takvāž-e dasturi</i>	grammatik morfema
28.	تکوازه	<i>takvāže</i>	leksema
29.	تکوازهای مستقل	<i>takvājhā-ye mostayel</i>	mustaqil morfemalar
30.	تکوازهای وابسته	<i>takvājhā-ye vābaste</i>	bog‘langan morfemalar
31.	تکیه جمله	<i>tekiye-ye jomle</i>	gap urg‘usi
32.	تئوري	<i>teori</i>	nazariya
33.	جلوی زبان	<i>jelu-ye zabān</i>	yon tovush
34.	جمله امری	<i>jomle-ye amri</i>	buyruq gap
35.	جمله عاطفی	<i>jomle-ye ‘ātefi</i>	emotiv gap
36.	جمله نادستورمند	<i>jomle-ye nādasturmand</i>	grammatikaga asoslanmagan jumla
37.	جمله ناهمپایه	<i>jomle-ye nāhampāye</i>	murakkab jumla
38.	جمله واژه گانی	<i>jomle-ye vāžegāni</i>	leksik gap
39.	جمله ی پرسشی	<i>jomle-ye porseši</i>	so‘roq gap
40.	جمله ی دستورمند	<i>jomle-ye dasturmand</i>	grammatikaga asoslangan jumla
41.	چند زبانگی	<i>čand zabānegi</i>	ko‘p tilli
42.	حذف	<i>hazaf</i>	Elliziya
43.	حرف های نشانه	<i>harfhā-ye nešāne</i>	izofa belgisi
44.	دستور توصیفی	<i>dastur-e tousifi</i>	deskriptiv grammatika
45.	دو زبان گونگی	<i>do zabān-e gunegi</i>	ikki nisbatli gap

46.	دو زبانی	<i>do zabāni</i>	bilingvism
47.	دو کناری	<i>do kenāri</i>	bilateral
48.	دو واکه مرکب	<i>do vāke-ye morakkab</i>	diftong
49.	روند	<i>ravand</i>	metod
50.	ریشه تکوازی	<i>riše-ye tekvāži</i>	morfem o'zak
51.	زبان اول	<i>zabān-e avval</i>	birinchi til
52.	زبان شناسی اجتماعی	<i>zabānšenāsi-ye ejtemāi</i>	ijtimoiy tilshunoslik
53.	زبان شناسی آماری	<i>zabānšenāsi-ye āmāri</i>	statistik tilshunoslik
54.	زبان شناسی کاربردی	<i>zabānšenāsi-ye kārbordi</i>	amaliy tilshunoslik
55.	زبان شناسی مقایسه ای	<i>zabānšenāsi-ye maqāyesei</i>	solishtirma tilshunoslikda
56.	زبانشناسی توصیفی	<i>zabānšenāsi-ye tousifi</i>	tavsifiy lingvistika
57.	سامانگریزی	<i>sāmāngorizi</i>	tartibsizlik
58.	سرواژه سازی	<i>sarvāžesāzi</i>	boshlang'ich
59.	صفت برتر	<i>sefat-e bartar</i>	sifatning qiyosiy darajasi
60.	صفت برترین	<i>sefat-e bartarin</i>	sifatning orttirma darajasi
61.	صفت بیانی	<i>sefat-e bayāni</i>	aniqlovchi vazifasida kelgan sifat
62.	صفت پرسشی	<i>sefat-e poršeši</i>	so'roq sifat
63.	صفت پیشین	<i>sefat-e pišin</i>	otdan oldin keluvchi sifat
64.	صفت تعجبی	<i>sefat-e taajjobi</i>	hayrat sifati
65.	صفت شمارشی	<i>sefat-e šomāreši</i>	miqdor sifati

66.	صفت مبهم	<i>sefat-e mobham</i>	noaniq sifat
67.	صفت مشتق	<i>sefat-e moštay</i>	yasama sifat
68.	عامل	<i>āmel</i>	omil
69.	فرایندهای آوایی	<i>farāyandhā-ye āvāi</i>	fonetik jarayonlar
70.	فرهنگ دو سویه	<i>farhang-e do suye</i>	ikki tilli lug‘at
71.	فرهنگ زبان امور	<i>farhang-e zabān-e omur</i>	til o‘rganuvchi lug‘ati
72.	فرهنگ فعال ساز	<i>farhang-e fa ’ālsāz</i>	faol lug‘at
73.	فرهنگ نگاری	<i>farhang negāri</i>	leksikografiya
74.	قلب	<i>yalb</i>	metateza
75.	قید پرسش	<i>γeyd-e porseš</i>	so‘roq ravishi
76.	قید تعجب	<i>γeyd-e tajob</i>	tajub ravishi
77.	کناری	<i>kenāri</i>	lateral
78.	کنش گفتاری غیر مستقیم	<i>koneš-e goftāri-ye γeyr-e mostayim</i>	o‘zlashtirma gap
79.	کنش گفتاری مستقیم	<i>koneš-e goftāri-ye mostayim</i>	ko‘chirma gap
80.	کوتاه سازی	<i>kutahsāzi</i>	abbrivatsiya
81.	گونه واژ	<i>gunevāž</i>	fonemaning varianti
82.	گویش شناسی	<i>guyeşşenāsi</i>	dialektologiya
83.	گویش گونه ای	<i>guyeşguneyi</i>	sheva
84.	لوتر	<i>luter</i>	lahja
85.	لهجه اجتماعی	<i>lahje-ye ejtemāi</i>	ijtimoiy lahja
86.	لهجه محلی	<i>lahje-ye mahalli</i>	mahalliy lahja
87.	مبتدا	<i>mobtadā</i>	ega
88.	متافور	<i>metāfur</i>	metafora
89.	معنای صریح	<i>ma’nā-ye sarih</i>	denotativ
90.	معنای ضمنی	<i>ma’nā-ye zemni</i>	konteks ma’no

91.	نحوی	<i>nahvi</i>	sintaksist
92.	نرمکام	<i>narmkām</i>	yumshoq tanglay
93.	نشانه های آوانویسی	<i>nešānehā-ye āvānevisi</i>	keng transkripsiya
94.	نشانه های واج نویسی	<i>nešānehā-ye vājnevisi</i>	tor transkripsiya
95.	نظاممند	<i>nezāmmānd</i>	sistema
96.	واژگان فعل	<i>vāžegān-e fa'āl</i>	faol lug'at
97.	واژه پایه	<i>vāže-ye pāye</i>	tub asos
98.	واکدار	<i>vākdār</i>	jarangli
99.	واکه	<i>vāke</i>	unli
100.	وام واژه	<i>vāmvāže</i>	o'zlashma so'z

Fors tilshunosik terminlarining neologizmi

■ Tub terminlar ■ Yasama terminlar ■ Qo'shma terminlar ■ Birikma terminlar

